

Orgelkunst

Orgelkunst

Inhoud

Bijdragen

Zeventiende-eeuwse orgels in Brussel en Wallonië

Deel I

194

JEAN-PIERRE FELIX

Esthetiek en klankidentiteit in het graafschap Vlaanderen van de 17de eeuw

Deel I

211

JORIS POTVLIËGHE

"Herr Lemmens, ein sehr talentvoller Tonkünstler..."

224

LUK BASTIAENS

Orgelbouw en -restauratie

Het J.J. Delhaye-orgel van de Onze-Lieve-Vrouwkerk
te Zandbergen gerestaureerd

PATRICK ROOSE

230

Nieuw koororgel in de abdij te Grimbergen:

een Zuid-Nederlands orgeltype in laat-17de-eeuwse stijl

236

KAMIEL D'HOOGHE

In Memoriam

Pieter Loncke (1901-2001)

246

Besprekingen

247

Mededelingen

251

Agenda

253

Orgeltijdschriften

256

© IRPA-KIK, Brussel

Afb. 1: Leerbeek, St.-Pieterskerk — orgelkast uit de priorij Sint-Elisabeth van de Berg Sion te Brussel (Nicolas II Royer, 1648)

JEAN-PIERRE FELIX

Zeventiende-eeuwse orgels in Brussel en Wallonië Deel I — Brussel⁽¹⁾

Het eerste derde van de 17de eeuw was voor de oude Zuidelijke Nederlanden een periode van vrede, geluk en pracht, onder het bewind van de aartshertogen Albrecht († 1621) en Isabella († 1633), dochter van de Spaanse koning Filips II. De Contrareformatie was in volle gang. De aartshertogen betoonden zich heel vrijgevig om de inplanting van tal van religieuze orden te bevorderen en hun rijke bedehuizen te schenken.

Dank zij een nauwgezette raadpleging van de archieven kunnen we een inventaris opmaken van de orgels in de voornaamste Brusselse bedehuizen van de 17de eeuw.

Hofkapel

De Brusselse hofkapel was het belangrijkste muzikale centrum van de Zuidelijke Nederlanden. Ze was georganiseerd net zoals de hofkapel van Madrid. De organist bekleedde er een belangrijke plaats; hij moest zich wel schikken naar de richtlijnen van de "magister cantus", maar kon ook vaak als solist optreden. Bovendien moest hij waken over de goede staat en stemming van de orgels. Er was ook een tweede organist.

We hebben maar weinig informatie over het orgel van de hofkapel. In het begin van de 17de eeuw leverde Aert De Smet, een Brusselse orgelbouwer, een groot orgel. François Van der Elst bezorgde verscheidene regalen. Dan komt er een heel belangrijk man opdagen: Matthys Langhedul. In 1624 vernieuwt hij het orgel voor 800 pond. We bezitten het contract van deze ingreep, maar dit document levert maar weinig technische informatie; we weten in elk geval dat het om een tweeklaviersorgel ging ("*groot werck en onderste werck*"), met — wellicht aangehangen — pedaal. Meer bepaald plaatste Langhedul een *Nachthorne* (= Cornet) van IV-VI koren.

Reeds in 1639 leverde kanunnik Nicolas II Royer, die Langhedul als hofleverancier had opgevolgd, een totaal nieuw instrument voor 2.640 pond. We bezitten geen technische gegevens over dit orgel, maar het feit dat zijn prijs overeenkomt met die van het instrument dat Royer in 1647 bouwde voor de priorij

van Sint-Elisabeth van de Berg Sion te Brussel doet vermoeden dat het de omvang had van dit laatste. Dit orgel bevindt zich nu te Leerbeek en is nog gedeeltelijk bewaard. We geven hiervan de dispositie:⁽²⁾

Groot-Organ (I)	Positief (II)
42 toetsen (CDEFGA-a")	42 toetsen (CDEFGA-a")
Prestant 8	Holpipe 8
Holpyp 8	Flutte 4
Octave 4	Octave 2
Flutte 4	Sifflet (1 of 1 1/3)
Superoctave 2	Cromorne (8)
Nazart (3)	
Mixture III	
Sesquialter II	
Trompet 8	

Rosignol
Tremblant
"Tire en tiere"

Aangehangen pedaal: geen precieze gegevens over de omvang

Collegiale kerk van Sint-Michiel en Sint-Goedele, later kathedraal

In 1530 had Jean Crinon, van Bergen, een orgel geleverd dat als model zou dienen, zowel wat de orgelkas betrof als het instrument zelf, voor het orgel dat hij een twintig jaar later bouwde voor de collegiale Sint-Pieterskerk te Leuven. In 1614 voerde Matthys Langhedul een grote herstelling uit; deze bouwer overleed ongetwijfeld in 1635 of 1636, want in dat jaar nam Anthoen Lannoy het onderhoud over.

We moeten hier even spreken over het project dat men terecht kan toeschrijven aan Nicolaes A Kempis, die organist was van Sint-Michiel-en-Sint-Goedele van 1626 tot 1649⁽³⁾, in opvolging van Anthoen Van den Kerckhoven. Deze dispositie moet men zien als een nooit toegepast ideaal:

"Opper ende Groot Werck"	"Cleen werck off Ruggie Positief"	Pedaal
Bourdon 16 b+d	Prestant 8	Prestant 8
Prestant 8 b+d	Holpyp 8	Bombarde 16
Quintadyn 8	Octaef 4	Trompet 16 (sic)
Holpyp 8 b+d	Fluyte 4	Trompet 8
Octave 4	Super (octaef) 2	
Fluyte 4	Velt Fluyten (2?)	
Super octave 2	Schifflet (1)	

Nazart (3)	Nasaert (3)
Nachthoorn (= Cornet) d	Quint Fluytken (3 of 1 1/2)
Mixtuer IV	Tierce
Simbal III	Sexqui altera d
Ruysch simbal	Cornetken d
Trompet 8 b+d	Mixtuere III
Vox humein (8)	Cimbal II
	Cromhorn (8)
Tramblant	
Nachtegael	
Register voor Echo	

Op 16 augustus 1669 ondertekende Joannes Vanden Panhuysen — oud-medewerker van Hans Goltfus en die tien jaar vroeger was gehuwd met zijn weduwe — een contract voor de herstelling van het groot orgel. Hier volgt de overeengekomen dispositie:

Groot-orgel	Rugpositief
Bourdon 16	Holpyp 8
Prestant 8	Prestant 4
Holpyp 8	Fluyt 4
Fluit 8 (sic)	Superoctave 2
Octave 4	Cleyn fluyt 2
Superoctave 2	Sifflet (1)
Nasard of Cornet IV	Nazard (3)
Mixtur II of III	Quint of Cimbael
Trompet 8	Cromorne 8
	Dulcyn 8

Sint-Gorikskerk⁽⁴⁾

De Sint-Gorikskerk bezat een orgel sinds de Middeleeuwen. Het werd in 1614 gerestaureerd door Jules Anthony, die afkomstig was van Danzig. In 1634 bouwde Jean-Baptiste Macquet uit Antwerpen een tweeklaviersorgel; Jehan de Sany, stadsbeiaardier en organist van de Sint-Niklaaskerk, trad op als getuige bij de ondertekening van het contract. Hier volgt de dispositie van dit instrument:

Groot-orgel	Rugpositief
45 toetsen (CDEFGA-c")	45 toetsen (CDEFGA-c")
Bourdon 16	Holpyp 8
Prestant 8	Prestant 4
Holpyp 8	Flûte 4
Octave 4	Sifflet 1
Flûte 4	Nazard 3
Superoctave 2	Tierce

Sifflet 2	Mixture III
Veltfluyt 2	Cymbale II
Nazard 3	Cromorne 8
Tierce	
Nachthoren (= Cornet) V	
Mixture V-VI	
Cymbale III	
Trompette 8 b+d	
Quintadène 4	
Schalmeye 4	

Trommel
Lyre
Nachtergael
Tremblant

Aangehangen pedaal: één octaaf

Macquet overleed tijdens de werkzaamheden en Anthoen Lannoy voltooide het werk. Dit instrument was ongeveer identiek aan het orgel dat Macquet had geleverd aan de abdij van Dieleghem te Jette. Het onderhoud werd daarna verzekerd door Nicolas II Royer, later door Jan Bremser, leerling van Hans Goltfus.

Ten gevolge van verbouwingen in de kerk — meer bepaald de constructie van een nieuw doksaal — werd François Noelmans uitgenodigd om een nieuw instrument te bouwen in 1668. Dit is de dispositie:

Groot-orgel	Positief
45 toetsen (CDEFGA-c ^{'''})	45 toetsen (CDEFGA-c ^{'''})
Bourdon 16	Holpyp 8
Prestant 8	Fluyt 4
Holpype 8 b+d	Superoctaaf 2
Octave 4	Flage(o)let (1?)
Fluyt 4	Nasar 3
Superoctave 2	Tierce
Transversines (2?)	Sexquialter d
Nasar 3	Mixture V
Cornet	Cromhoren (8)
Mixtur V	
Cimbal IV	
Trompet 8	

Tremblant
Nachtegael
Trommel

Aangehangen pedaal: één octaaf

De *Transversine* is waarschijnlijk hetzelfde register als de *Flûte traversine* 2, zoals Charles Royer die in zijn orgels in de Provence bouwde omstreeks 1650: met een heel brede mensuur en een conisch roer dat driemaal zo hoog was als het corpus van de pijp en een vernauwing vertoonde ter hoogte van de verbinding met het corpus.

De eindkeuring van het orgel van Noelmans gebeurde door Honoré-Eugène De Heffe, kapelmeester van de hofkapel, en Joannes-Florentius A Kempis, organist van de Kapellekerk. Dit instrument was maar een kort leven beschoren, daar het al in april 1686 een prooi werd van de vlammen.

In 1688 kwam Joan Godfrid Bader, uit de beroemde orgelbouwersdynastie van Westfalen, zich in Brussel vestigen. Hij bouwde er het nieuwe orgel van de Sint-Gorikskerk. Het telde 27 registers verdeeld over twee klavieren en een zelfstandig pedaal met 5 registers, heel uitzonderlijk voor de Zuidelijke Nederlanden. Hier volgt de dispositie:

Groot-Orgel	Positief	Pedaal
Bourdon 16	Holpyp 8	Bourdon 16
Prestant 8	Prestant 4	Octaef 4
Holpyp 8	Fluyt 4	Fluyt 2
Octaef 4	Quintfluyt 3	Trompet 8
Fluyt 4	Octaef 2	Claron 4
Superoctaef 2	Nasaert 2	
"Waelfluyt" 1	"Tertiaen ad medium Quint 1 ^{1/2} "	
Quint 3	Mixtuur III	
Sexquialtera II	Rancquet Roÿael 8	
Cornet IV		
Mixtur V		
Cimbal III		
Trompet 8		

We weten dat het *Grand-Orgue* een springlade naar eigen vinding had en dat het onderklavier subsemitonia bezat: "*Het secreet van het groot werck bestaet in sprincklaeden naer de nieuwe inventie; het secreet van het kleyn orgel, houdt op houdt, gelyck het oock is van het pedael. De clawiren op syn Engels waer van het onderste de half toonen ghesneden syn.*"

Toen dit werk voltooid was, verliet Bader Brussel voor Den Haag; later keerde hij terug naar Westfalen.

Ongetwijfeld uit onbegrip werd zijn orgel in de Sint-Gorikskerk al in de jaren 1740 volledig verbouwd door Jean-Thomas Forceville. We raken het spoor ervan bijster bij de afbraak van de kerk in 1801.

Sint-Niklaaskerk⁽⁵⁾

Bij het begin van de 17de eeuw bezat de Sint-Niklaaskerk, waarvan de toren als belfort diende voor de stadsbeiaard, twee orgels: een klein van Jan Veryt uit Lier dat zich in het schip bevond en omstreeks 1515 werd gebouwd, en een ander uit 1548, dat tegen de toren hing en gebouwd was door Claes De Smet: deze bouwer heeft Vente geïdentificeerd als Claes Veryt, zoon van Jan. Heel waarschijnlijk hebben deze instrumenten het bombardement van 1695 door de Franse maarschalk de Villeroy niet overleefd. Deze kerk lag inderdaad in de buurt van de Grote Markt die als doelwit fungeerde en haast heel de wijk werd vernield. Van deze orgels kennen we geen dispositie.

De Sint-Niklaaskerk kende in de 17de eeuw drie beroemde organisten: Peeter Cornet in het begin van zijn loopbaan, Jehan de Sany uit Valenciennes en nadien diens zoon Théodore. De twee laatsten zijn beter bekend als beiaardiers. Théodore de Sany was een veelzijdig getalenteerd man, zoals er in de Renaissance, een eeuw vroeger, veel te vinden waren. Hij was niet alleen beiaardier, expert in de beiaardkunde en de uurwerkmechaniek, organist en componist, maar kreeg ook een opleiding als schilder en architect in de school van de beroemde Jacques Francquart, groot promotor van de barokstijl, samen met Wenceslas Cobergher. De Sany verenigde al zijn competenties van campanoloog en schilder in een schilderij uit 1642 dat wordt bewaard in het gemeentelijk museum van Brussel (*Broodhuis* op de Grote Markt), en dat een "Verheerlijking van de gemeentebeiaard" voorstelt. Hij vergelijkt daarop de omvang van de 17 beiaarden die hij had bezocht, om aan te tonen dat die van Brussel, waarvan hij het automatisch spel verzorgde, al de andere overtrof.

Théodore de Sany is vooral bekend om zijn beiaardboek, het oudste van de Nederlanden.^(6,7) Eigenlijk betreft het een bundel stukken speciaal gecomponeerd voor het automatische spel van de Brusselse beiaard, waarvan de trommel bijna 2,5 m diameter had en meer dan 1,33 m breed was. Op dit apparaat kon men wijsjes "steken" van 90 maten voor het uur, 40 maten voor het halfuur en 10 maten voor de twee kwartieren. Dit overtrof ruim de mogelijkheden van andere dergelijke installaties. Vermelden we ook dat er een transpositiemechaniek voorhanden was. Deze bijzonder merkwaardige beiaard ging verloren bij het bombardement door maarschalk de Villeroy in 1695.

Sint-Jan-de-Doperkerk in het groot begijnhof⁽⁸⁾

De Sint-Jan-de-Doperkerk van het groot begijnhof werd voltooid op het einde van de jaren 1670 naar de plannen van een onbekend gebleven architect. Ze is hét voorbeeld van een barok bedehuis uit de Contrareformatie. Ter gelegenheid van de voltooiing van het gebouw werd er een nieuw orgel geplaatst. Het was

een instrument van François Noelmans, waarvan we de samenstelling niet kennen. Archiefonderzoek heeft ons het bewijs geleverd dat dit instrument in 1769 verkocht werd aan het Drievuldigheidscollege te Leuven. In 1807 kwam het terug naar Brussel waar het opgesteld werd in de Miniemenkerk; de orgelkas staat er nog steeds, maar werd wel verbreed. We herkennen erin de typische structuur van een Waalse orgelkas, waarvan het oudste exemplaar (van omstreeks 1530) zich in Quenast bevindt en afkomstig is van de Sint-Bartholomeuskerk van Luik. Deze structuur, die in 1680 nog werd toegepast op het Nicolas Lengletorgel van de Waalse Kerk te Amsterdam, ziet er als volgt uit: een dominante middentoren, aan weerszijden omgeven door een vlak veld en, op de hoeken, een pijpenbundel die de hoek afrondt en in de zijwand overgaat. Het huidige orgel van de Miniemenkerk bezit nog een aanzienlijk deel van het klankmateriaal van de 17de eeuw; het wordt op dit ogenblik gerestaureerd.

© Jean-Pierre Felix

Afb. 2 : Brussel, St.-Jan en Stefanuskerk der Miniemen – orgelkast die zich oorspronkelijk in de Sint-Jan-de-Doperkerk bevond (François Noelmans, 1680).

Kapellekerk

De oude archieven van de Kapellekerk zijn verloren gegaan. Toen de kerk in 1580 in de handen van de calvinisten viel, werden ze op de Grote Markt verbrand. Wat de orgelgeschiedenis betreft, weten we enkel dat in 1592, na de beeldenstorm, schrijnwerker Jacques Boxhorinck een nieuwe orgelkas leverde en dat in 1694 de organisten Adrien Haussart en Robert Sigaut een expertise deden van het orgel dat in slechte staat was; onmiddellijk daarna kreeg François Royer de opdracht om het in orde te brengen voor 550 florijnen.⁽⁹⁾

Sint-Catharinakerk⁽¹⁰⁾

In de Sint-Catharinakerk was de beroemde organist-componist Abraham Van den Kerckhoven bijna ... 70 jaar werkzaam, een ongelooflijk lange loopbaan, die we echter in de archieven konden natrekken.

Jammer genoeg hebben we maar weinig informatie over het orgel dat hij daar bespeelde. Het was een instrument waarvan de bouw in 1625 door Jan Jansz. Van Weert uit Leuven was aangevat en dat door Jan Bremser in 1639 werd voltooid. Verder werd het nog verbouwd door Peter Lannoy na 1645.

Daarna werkten Lodien De Roble, Antoine Bergère, François Noelmans, Josse Van Waeyenbergh en Jean-Baptiste Forceville nog aan dit orgel. Het zijn allen figuren die Abraham Van den Kerckhoven heeft gekend.

O.L.Vrouw-van-Bijstandkerk

De O.L.Vrouw-van-Bijstandkerk bezat een orgel dat even vóór 1625 geleverd werd door Jean-Baptiste Macquet⁽¹¹⁾; zijn dispositie kennen we niet. Later werd het instrument onderhouden door Lannoy en Noelmans.

O.L.Vrouw-van-de-Zavelkerk

In 1686 restaureerde Joan Godfrid Bader, die toen in Halle ten zuiden van Brussel woonde, in de Zavelkerk een tweeklaviersinstrument van een onbekende bouwer.

Augustijnenabdij Sint-Jacob-op-Koudenberg

In 1634 leverde Nicolas II Royer een nieuw instrument; bij de bouw ervan werd hij bijgestaan door Toussaint Lenglet; het kostte 900 Rijnse florijnen. Dat is de eerste geregistreerde activiteit van Nicolas II Royer. Nadien treft men de namen van Jean II Royer en François Noelmans aan voor het onderhoud. Het Royerorgel diende tot ongeveer 1775, toen de huidige kerk werd gebouwd.⁽¹²⁾

Voor de jaren 1680 moeten we nog de orgels vermelden van Noelmans in de O.L.Vrouw-Finistèrekerk en van Jakobus Grap in het klooster van de alexianen; maar we bezitten geen informatie daarover.

Na deze korte orgeltrip in de belangrijkste zeventiende-eeuwse bedehuizen van Brussel, is het aangewezen de orgelbouwers voor te stellen die er toen actief waren.

Matthys Langhedul

Matthys Langhedul, wiens invloed op de zeventiende-eeuwse orgelbouw in de Zuidelijke Nederlanden het sterkst was, ontsproot uit een familie van orgelbouwers afkomstig uit Ieper; zij waren daar heel waarschijnlijk gedurende ten minste vier generaties werkzaam, sinds de 16de eeuw.⁽¹³⁾

Jan Langhedul, vader van Matthys over wie we het hier hebben, werd geboren in Ieper. Heel zeker om reden van de politiek-religieuze troebelen in zijn geboorteland Vlaanderen trok hij in 1585 naar Parijs waar hij de titel van orgelbouwer en organist van de Franse koning kreeg dank zij zijn restauratie van het orgel van de Sainte-Chapelle. Na de herovering door de katholieken keerde hij naar Ieper terug. Men zou kunnen zeggen dat Jan Langhedul gedurende zijn Parijse periode de grondslag legde van het klassieke Franse orgel. Hij overleed te Gent in 1592.

Zijn zoon Matthys, die werkzaam was van 1592 tot 1636, vergezelde zijn vader naar Parijs en trok dan naar Spanje om er aan het hof te Madrid te fungeren als "templador de los organos" (= stemmer en orgelbouwer), samen met Jan Brebos, een andere Vlaming. Beide komen ze voor op een personeelslijst van 1598. Kort nadien keerde Matthys Langhedul terug naar Parijs waar hij het orgel van de Couperins bouwde in de Saint-Gervaiskerk, terwijl hij ook instond voor enkele andere projecten tot 1605. In 1610 was hij te Brussel waar hij opnieuw "orgelmeester" werd, ditmaal in dienst van aartshertog Albrecht. Toen bouwde hij het orgel van de collegiale Heilig-Kruiskerk te Luik. Ongetwijfeld was hij de bouwer van het orgel van Oostvleteren bij Ieper, vervaardigd omstreeks 1625. Jammer genoeg verging deze orgelkas van uitzonderlijk belang — het instrument zelf was verscheidene malen vernieuwd — in een brandramp in het jaar 1977.⁽¹⁴⁾

Voor de jaren 1620 moeten we nog wijzen op een contract voor de bouw van een orgel voor de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Antwerpen, nu kathedraal. Dit voor die tijd merkwaardige project kwam tot stand dank zij de samenwerking tussen Matthys Langhedul en de organist John Bull. Het betrof een orgel voor een nieuw doksaal in de Venerabelkapel, in de zuidelijke zijbeuk van de kerk; het telde twee volledig chromatische klavieren. Heel karakteristiek was het systematisch naast elkaar plaatsen van principaal- en fluitstemmen van dezelfde toonhoogte en ook reeds het tertregister.⁽¹⁵⁾

Jean-Baptiste Ma(r)cquet

Jean-Baptiste Macquet, alias Marcquet, was als orgelbouwer in Antwerpen gevestigd maar werkte regelmatig in Brussel. Hij was een directe tijdgenoot van Matthys Langhedul en moet beschouwd worden als een van de markante bouwers van het eerste derde van de 17de eeuw in de Zuidelijke Nederlanden. In 1632 bouwde hij voor de norbertijnenabdij van Dieleghem in Jette een orgel waarvan hier de dispositie volgt:⁽¹⁶⁾

Groot-orgel (II)

45 toetsen (CDEFGA-c''')

Bourdon 16
 Prestant 8
 Holpyp 8
 Octaef 4
 Fluyt 4
 Superoctaeff 2
 Schufelet 2 (sic)
 Nazaer alias Quinte fluyt (3)
 Tertie
 Nachthoren (= Cornet) V
 Micxtuer V
 Simbael III
 Trompet 8
 Schalmey 4
 Nachtergael
 Trommel
 Lier (3 pijpen)
 Tramblant

Rugpositief

45 toetsen (CDEFGA-c''')

Holpyp 8
 Prestant 4
 Fluyt 4
 Superoctaeff 2
 Schuflet 1
 Nazaer 3
 Tertie
 Micxtuer II
 Simbael II
 Cromhoren 8

Aangehangen pedaal: omvang niet gepreciseerd

Macquet stierf omstreeks 1635, terwijl hij een nieuw orgel op stapel had voor de Sint-Gorikskerk in Brussel.

De Royer's

De Royer's⁽¹⁷⁾ vormen een echte orgelbouwersdynastie; ze bestendigden de stijl van de Langhedul's. Opzoekingen om hun genealogie te ontwarren, zijn nog niet ten einde. Naar het schijnt was de familie afkomstig van Namen.

De eerste twee onder hen — de broers Nicolas I en Jean I — waren vooral in Doornik en omstreken werkzaam. Nicolas II, zoon van Nicolas I, was vooral te Brussel aan het werk waar hij ook hoforganist en kanunnik was. Van zijn werk blijft het orgel van Lede (1642) over en het orgel dat nu in Leerbeek staat (1648). Jean II wiens afstamming nog niet vaststaat maar die een broer van Nicolas II zou kunnen zijn, kan men beschouwen als de Gentse Royer; van hem is het orgel van de Sint-Pieterskerk van Turnhout (1661) bewaard, dat onlangs werd gerestaureerd.

De Brusselse Royer's waren Nicolas II en François. Nicolas II was actief in 1634 in de abdij van Coudenberg, in 1639 in de hofkapel, het jaar daarop in de abdij van Nijvel, in 1642 in Lede. In Wallonië blijft van zijn werk vooral de

orgelkas van de oude kerk van Laken bewaard, die nu te Hantes-Wihéries staat, in Henegouwen, waar ze onlangs werd ontdekt.⁽¹⁸⁾ Misschien moeten we aan Nicolas II Royer nog het orgel van Wierde toeschrijven, dat van de abdij van Géronsart komt.

François Royer was waarschijnlijk de zoon van Jean II; hij werd op zijn beurt orgelbouwer van het Brusselse hof en hij woonde ook in Brussel. In 1695 liet hij een eerste testament opmaken waarin hij de wens uitte om begraven te worden in de kerk van de geschoeide karmelieten, tegenover het orgel; heel zeker had hij toen dit instrument voltooid, waarvan we dank zij een tekening, die bewaard is in het museum Vleeshuis in Antwerpen,⁽¹⁹⁾ weten dat het boven het hoofdaltaar hing en een rugpositief bezat. In deze context hebben we kunnen aantonen dat deze voor de Zuidelijke Nederlanden tamelijk unieke opstelling ook in de kerken van de geschoeide karmelieten van Nijvel en van Waver te vinden was. Blijkbaar ging het dus om een kenmerk eigen aan die religieuze orde, maar we vinden er geen verklaring voor.

François Royer maakte een tweede testament in 1696, toen hij ziek was en ongeveer 45 jaar oud. Toen wenste hij begraven te worden onder het orgel van de dominicanen te Brussel, wat suggereert dat ook dit instrument uit zijn atelier kwam.

Van het oeuvre van François Royer blijft nog de kleine orgelkas van Berloz over, die van ongeveer 1686 dateert en afkomstig is van de franciscanen van Borgworm.

Ten slotte moeten we Charles Royer nog vermelden, zoon van Nicolas I; het betreft hier de Royer van de Provence waarheen hij emigreerde en waar hij orgels bouwde in Isle-sur-la-Sorgue (1648) en Cuers (1668), beide beschermde historische monumenten.

Afb. 3 : Hantes Wihéries, St.-Remierkerk —
 orgelkast uit de oude kerk van Laken
 (Nicolas II Royer, 1640)

© B. Couvreur

De Lannoy's

We hebben Anthoon en Peter Lannoy; aangezien zij in dezelfde tijdsspanne werkzaam waren beschouwen we ze als broers. Ze woonden eerst in Antwerpen, daarna vestigden ze zich te Brussel.

Van Peter kennen we de samenstelling van zijn orgel voor de Sint-Jakobskerk te Antwerpen (1654), met rugpositief. We vinden er de systematische aanwezigheid terug van twee registers met dezelfde toonhoogte, het ene met principaal-, het andere met fluitmensusur.⁽²⁰⁾

Peter Lannoy dankt zijn beroemdheid aan de reconstructie van het grote orgel van de kathedraal van Antwerpen in 1657.⁽²¹⁾ Het betrof hier aanvankelijk een instrument van Gielis Brebos (1568), tussen 1620 en 1622 gewijzigd door Steven Cunz van Nürnberg; het bevond zich tot dan bij de ingang van de kooromgang. Het werk van Cunz werd zeker uitgevoerd onder de invloed van de Engelse virginalist John Bull, organist aan de kathedraal sinds 1615. Het werk van Lannoy bestond erin het instrument te verhuizen naar het grote westportaal, in een heel nieuwe kas getekend door Erasmus Quellin; dit schrijnwerk bestaat nog steeds, hoewel het wijzigingen onderging. Bij deze gelegenheid moest Lannoy het instrument ook vergroten tot 37 spelen verdeeld over drie klavieren en pedaal; dit laatste telde zelf al zes spelen.⁽²²⁾ Dit was het meesterwerk van Lannoy. Met het jaartal 1657 bovenaan de kas weten we zeker wanneer het werd voltooid.

Anthoon Lannoy stond in voor het onderhoud van verscheidene orgels te Brussel. In 1663 vermelden de archieven van de Sint-Gorikskerk dat François Noelmans zijn helper was.

François Noelmans

François Noelmans leerde zijn vak bij Anthoon Lannoy die hij in het begin van de jaren 1660 opvolgde voor het onderhoud van de orgels van verschillende Brusselse bedehuizen. Hij bouwde op het einde van de jaren 1680 in kerk van de Rijke Klaren en in de Sint-Gorikskerk te Brussel, en in Anderlecht.

Het enige overgebleven spoor van het werk van Noelmans is de orgelkas die nu in de Miniemenkerk te Brussel staat⁽²³⁾ en die uit de kerk van het groot begijnhof komt waar ze in 1680 werd geplaatst; ze bevat nog verscheidene oorspronkelijke registers.

Noelmans verliet weldra Brussel om zich in Hasselt te gaan vestigen waar we hem in 1700 tegenkomen. Hij ondertekende toen met de benedictijnerabdij van Malmédy een contract voor een tweeklaviersorgel, waarvan de samenstelling ons bekend is.⁽²⁴⁾

Antonius Bergère

We zouden ons bezondigen aan onvolledigheid als we niet spraken over de minder belangrijke meesters. De eerste van hen, Antonius Bergère, is ons slechts bekend door een contract uit 1665 voor een kabinetorgel bestemd voor de Brusselse organist Théodore Dolnus.⁽²⁵⁾ Dit is de dispositie van dit instrument:

Klavier

Holpype 8
Prestant 4
Fluyt 4
Superoctave 2
Cifflet 1
Nasar 3
Cornet III
Mixtuur III
(Cimbael, gereserveerd)

Tremblant
Nachtegael

Pedaal

We weten dat dit instrument naderhand werd verkocht aan de dominicanen te Brussel. We weten niet in welke kerk Dolnus organist was. In elk geval moet hij enige bekendheid hebben genoten aangezien hij als getuige optrad bij de ondertekening in 1688 van het contract voor het bouwen van een orgel door Jan Mattheessens voor de kapel van het Sint-Laurens'hospitaal.⁽²⁶⁾ Hier volgt de dispositie:

Holpyp (8)
Prestant (4)
Oktaaf (2)
Superoktaaf (1)
Nazard (3)
Mixtuur
Cymbael
Kornet
Kromhoorn (8)

Abraham Van den Kerckhoven, organist van de hofkapel, heeft dit orgel gekeurd.

Judocus Van Waeyenbergh

Judocus Van Waeyenbergh verzorgde het onderhoud van verscheidene orgels in de stad tot 1695. Dat leren we uit zijn rekeningenboek dat we hebben kunnen terugvinden omdat het in beslag genomen werd in het kader van een juridische actie opgezet door een ontevreden klant.⁽²⁷⁾

Twee Brusselse organisten schitterden in de hofkapel en waren eersterangscomponisten: Peeter Cornet (°ca 1575 - †1633)⁽²⁸⁾, directe tijdgenoot van Sweelinck, en Abraham Van den Kerckhoven (°ca 1618 - †1702).⁽²⁹⁾

Algemene Bibliografie

- J.-P. FÉLIX, *Inventaire des orgues de Bruxelles. Bruxelles-Ville*, Brussel, 1994, 246 p.
- ID., J. LEJEUNE EN J. WOLTÈCHE, *Inventaire descriptif des orgues de la Ville de Liège*, Brussel, 1997, 276 p.
- J. FERRARD, *Orgues du Brabant wallon. Inventaire critique*, Brussel, 1981.
- G. POTVLIËGHE, in: F. PEETERS EN M.A. VENTE, *De Orgelkunst in de Nederlanden van de 16e tot de 18e eeuw*, Antwerpen, 1971¹ en Amerongen, 1984².
- J. YERNAUX, *Orgues et organistes du pays mosan*, in: *Bulletin de la Société des Bibliophiles liégeois*, XIV, 1937, p. 41-112.
- R. SERVAIS (ED.), *Orgues de Wallonie*, coll. *Inventaires thématiques*, (Ministère de la Région wallonne, Direction générale de l'Aménagement et du Territoire, du Logement et du Patrimoine. Division du Patrimoine), 10 dln., Jambes, 1997-1999.

Eindnoten

- ⁽¹⁾ J.-P. FÉLIX, *De orgelcultuur in Brussel ten tijde van Abraham Van den Kerckhoven*, in: A. ZOUTENDIJK (ED.), *Abraham Van den Kerckhoven (ca 1618-1701) een meester van groot gheacht*, (Stichting Orgelhistorische Studies), Vlaardingen, 2001, p. 47-72.
- ⁽²⁾ ID., *Le sort des orgues dans la province de Brabant (Belgique) suite aux suppressions de couvents par Joseph II (1783-1789)*, in: A. DUNNING (ED.), *Visitatio Organorum. Feestbundel voor M.A. Vente, aangeboden ter gelegenheid van zijn 65e verjaardag*, Buren, 1980, p. 131-188.
- ⁽³⁾ G. POTVLIËGHE, *Zuidnederlandse adviseurs en hun invloed op de ontwikkeling van de orgelbouw in de zeventiende eeuw*, in: *De Mixtuur*, 1972, nr. 9, p. 130-143.
- ⁽⁴⁾ J.-P. FÉLIX, *Orgues, organistes et maîtres de chant de l'église St-Géry à Bruxelles*, Brussel, 2000, 140 p.
- ⁽⁵⁾ ID., *Histoire des orgues de l'église St-Nicolas à Bruxelles*, Brussel, 1977².
- ⁽⁶⁾ E. VANDER STRAETEN, *La Musique aux Pays-Bas avant le XIXe siècle*, Brussel, 1880, dl. V, p. 293-336.
- ⁽⁷⁾ J.-P. FÉLIX, *Le recueil d'hymnes et chansons arrangés par Théodore de Sany pour le carillon*

de Bruxelles en 1648, Brussel, 1990. (Twee delen, waarvan het eerste historisch commentaar en een facsimile bevat, het tweede een transcriptie in modern notenschrift).

- ⁽⁸⁾ ID., *Histoire des orgues de l'église du Grand Béguinage à Bruxelles*, Brussel, 1986, 142 p.
- ⁽⁹⁾ ID., *Compléments sur François Le Royer*, in: *L'Organiste*, XVII, 1985, nr. 3, p. 128-130.
- ⁽¹⁰⁾ ID. EN H. STREULENS, *Orgues, organistes et maîtres de chant de l'église Ste-Catherine à Bruxelles*, (ter perse).
- ⁽¹¹⁾ J.-P. FÉLIX, *Histoire des orgues de Notre-Dame de Bon-Secours à Bruxelles*, (ter perse).
- ⁽¹²⁾ ID., *Orgues, cloches et carillon de l'abbaye puis paroisse St-Jacques sur Coudenberg à Bruxelles (XVIe-XXe s.)*, Brussel, 1984, 364 p.
- ⁽¹³⁾ M.A. VENTE, *Figuren uit Vlaanderens Orgelhistorie. 3: Het geslacht Langhedul*, in: *De Schalmei*, I, 1946, nr. 4, p. 2-5 e.v.; nr. 5, p. 2-7; IV, 1949, nr. 6, p. 130. — B. DE KEYSER EN A. DESCHREVEL, *Nog het geslacht Langhedul*, in: *De Schalmei*, III, 1948, nr. 4, p. 79. — P. HARDOUIN, *Facteurs d'orgues flamands sous Henri IV et Louis XIII*, in: *Renaissance de l'Orgue*, IV, 1970, nr. 8, p. 8-12. — ID., *L'influence du passage à Paris de Jan et Mathis Langhedul sur la facture d'orgues*, in: *Orgelkunst*, II, 1979, nr. 3, p. 113-120.
- ⁽¹⁴⁾ J.-P. FÉLIX, *L'orgue d'Oostvleteren (vers 1625), une perte irréparable*, in: *L'Organiste*, XII, 1980, nr. 4, p. 170-176.
- ⁽¹⁵⁾ G. PERSOONS, *De orgels en de organisten van de Onze Lievevrouwekerk te Antwerpen van 1500 tot 1650*, (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen. Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Schone Kunsten. Nr. 32), Brussel, 1981, p. 41-42 en 198-199.
- ⁽¹⁶⁾ J.-P. FÉLIX EN R. VAN DEN HAUTE, *L'orgue Jean-Baptiste Macquet de l'abbaye de Dieleghem à Jette (1631/32)*, in: *L'Organiste*, X, 1978, nr. 2, p. 73-80.
- ⁽¹⁷⁾ J. MEERSMANS, *Het geslacht Le Royer: Zuidnederlandse orgelbouwersfamilie der 17de eeuw*, [onuitgegeven licentieverhandeling Katholieke Universiteit Leuven], Leuven, 1975. - J. FERRARD, *Royer*, in: M. HAINE EN N. MEEÛS, *Dictionnaire des facteurs d'instruments de musique en Wallonie et à Bruxelles du 9e siècle à nos jours*, Brussel-Luik, 1986, p. 353-356.
- ⁽¹⁸⁾ Ons vriendelijk meegedeeld door Herman Streulens.
- ⁽¹⁹⁾ Antwerpen, museum Vleeshuis, inv. nr. 27.A.20.
- ⁽²⁰⁾ F. PEETERS EN M.A. VENTE (M.M.V. G. PEETERS, G. POTVLIËGHE EN P. VISSER), *De Orgelkunst in de Nederlanden*, Antwerpen, 1971, p. 196.
- ⁽²¹⁾ G. PERSOONS, o.c., p. 18-28.
- ⁽²²⁾ F. SABATIER, *Le grand orgue de la cathédrale d'Anvers pendant la Révolution française*, in: *L'Organiste*, V, 1973, nr. 2, p. 2-7.
- ⁽²³⁾ J.-P. FÉLIX, *Histoire des orgues de l'église Sts-Jean et Etienne aux Minimes à Bruxelles*, Brussel, 1981.
- ⁽²⁴⁾ A. LEDUR, *Les orgues de la cathédrale Saints-Pierre, Paul et Quirin à Malmedy. Les organistes, les organiers*, Stavelot, 1979, p. 57-58 en 88-90. — J.-P. FÉLIX, *Archives concernant les grandes orgues de la cathédrale de Malmedy (1699-1979)*, in: *Mélanges d'Organologie*, dl. III, Brussel, 1981, p. 144-182.
- ⁽²⁵⁾ R. VAN AERDE, *Deux contrats de facteurs d'orgues belges inconnus jusqu'ici. XVIIe et XVIIIe siècles*, in: *Annalen van de Belgische Geschied- en Oudheidkundige Vereniging*, XXIII, 1913, dl. I, p. 1-10.
- ⁽²⁶⁾ J.-P. FÉLIX, *Een orgel van Jan Mattheessens in de kapel van het Sint-Laurentius-hospitaal te Brussel (1688)*, in: *Mededelingen van het Centraal Orgelarchief*, 1978/4, p. 27-29
- ⁽²⁷⁾ ID., *Le facteur d'orgues bruxellois Josse Vanden Waeyenbergh (fin XVIIe siècle)*, in: *Mélanges d'Organologie*, dl. IV, Brussel, p. 161-165. Met facsimile van het rekeningenboek.

⁽²⁸⁾ E. VANDER STRAETEN, *o.c.*, Brussel, 1867, dl. I. — M. ARMSTRONG-FERRARD, *Peeter Cornet (°?-1633). Organiste de la Cour d'Albert et Isabelle à Bruxelles*, [onuitgegeven licentieverhandeling Université Libre de Bruxelles], Brussel, 1970. — P. DIRKSEN EN J. FERRARD (ED.), *Peeter Cornet. Complete keyboard music*, (*Monumenta Musica Neerlandica*. Nr. 17), (*Koninklijke Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis*), Utrecht, 2001. — J. FERRARD, *Peeter Cornet (ca 1575-1633). Brussels organist*, in: *Orgelkunst*, XXIV, 2001, nr. 2, p. 66-90.

⁽²⁹⁾ M. AUBRION, *Un organiste bruxellois du XVIIe siècle. Abraham Van den Kerckhoven*, in: *L'Orgue*, 1967, nr. 122-123, p. 217-219. — I. DE JANS, *Abraham Van den Kerckhoven. Levensbericht*, (*Monumenta Musicae Belgicae*. Nr. 2), Berchem-Antwerpen, 1933, p. V-X. — J. DE KONINCK, *Het orgelwerk van Abraham Van den Kerckhoven*, in: *Eigen Schoon en de Brabander*, LXII, 1979, nrs. 10-12, p. 408-414. — L. LINDEMANS, *Van den Kerckhove*, in: *Eigen Schoon en de Brabander*, LII, 1969, nr. 5-6, p. 169-178. — G. POTVLIEGHE, *Abraham Van den Kerckhoven*, in: *Het Orgel*, LXVII, 1971, nr. 5, p. 157-162. — ID., *Abraham Van den Kerckhoven*, in: *Orgelkunst*, II, 1979, nr. 1, p. 7-27. — G. SPIESSENS, *Orgelmuziek van Abraham Van den Kerckhoven e.a., uitgegeven in facsimile naar het handschrift van de Koninklijke Bibliotheek in Brussel*, (*Documentatiecentrum voor Orgel*), Veurne, 1982, p. VI-VIII. — A. ZOUTENDIJK (ED.), *Abraham Van den Kerckhoven (ca 1618-1701) een meester van groot gheacht*, (*Stichting Orgelhistorische Studies*), Vlaardingen, 2001. — K. D'HOOGHE, *Biografische sprokkelingen omtrent Abraham Van den Kerckhoven ca 1618-1701*, in: *Orgelkunst*, XXIV, 2001, nr. 3, p. 163-170.

SUMMARY

Under the reign of the Archdukes Albert and Isabella, Brussels enjoyed a period of peace. This favoured the blossoming of the arts while at the same time serving the purposes of the Counter-Reformation.

The Royal Chapel, modelled on the Madrid example, was the most important one in the Southern Netherlands. It employed an official organ builder, the famous Matthys Langhedul, who had served the Spanish and French kings before.

Langhedul created a specific style of organ which is well documented in the archives. Unfortunately hardly any sound material has survived.

The style was continued by the Royers, the Macquets, the Lannoys and Noelmans until the late 17th century.

The organ of the Minimes church, now in the course of restoration, contains the most important sound material of this period. Other traces are to be found in Leerbeek.

Brussels also came to see the development of two first rate organist-composers, Peeter Cornet and Abraham Van den Kerckhoven.

JORIS POTVLIEGHE

Esthetiek en klankidentiteit in het graafschap Vlaanderen van de 17de eeuw Deel I

I. INLEIDING

Dit artikel beoogt de klank- en stijleigenschappen van de orgelbouw in het graafschap Vlaanderen tijdens de 17de eeuw nader te onderzoeken op basis van opmetingsgegevens en analyse van pijpwerk en kaststructuren. In het verleden werd reeds uitvoerig biografisch onderzoek verricht. Op organologisch vlak ontkiemt de vroegste belangstelling voor de orgelgeschiedenis in Vlaanderen bij E. Grégoir die zijn *Historique de la facture d'orgues* laat verschijnen in 1865.⁽¹⁾ Het is immers de periode waarin de nostalgie naar het verleden zijn voedingsbodem vond in de romantische zielenroerselen van 19de-eeuwse vorsers. Dr. E. Van der Straeten gaat met iets meer methodiek en wetenschapszin te werk in zijn omvangrijk overzicht van *de muziekgeschiedenis van de Nederlanden* dat gepubliceerd werd tussen 1868 en 1888.⁽²⁾ Vervolgens is het wachten tot de jaren 1930-60 op figuren als Dr. F. Van der Mueren⁽³⁾, Dr. M.A. Vente⁽⁴⁾ en Dr. J.A. Stellfeld⁽⁵⁾ die opmerkelijk onderzoeksmateriaal te boek stelden. Orgelkenners en historici zoals Dom J. Kreps⁽⁶⁾, G. Van Doorselaer⁽⁷⁾, Dr. E. Van Autenboer, Dom M. Vanmackelberg, A. Deschrevel, J.P. Felix, P. Roose en G. Potvlieghe spitten de orgelgeschiedenis fragmentarisch dieper uit en laten boeiende monografieën en waardevolle pennenvruchten verschijnen. In 1971 vinden we een eerste synthese in het rijkelijk geïllustreerde *Orgelkunst in de Nederlanden*⁽⁸⁾ waarin M.A. Vente en G. Potvlieghe⁽⁹⁾ de orgelbouwgeschiedenis weergeven.

Een quasi onontgonnen terrein is de verzameling van alle wezenlijke restanten van orgelfragmenten uit de 17de eeuw, het vergaren ervan en de bestudering. Het ligt dan ook in de bedoeling op dit vlak een bijdrage te leveren waarin zal getracht worden, d.m.v. vergelijking, technische karakteristieken te formuleren. Het basisgegeven voor dit onderzoek is het authentieke pijpwerk waarover we nu nog beschikken. Het 17de-eeuwse orgelpatrimonium is echter dermate verbouwd en verhakkeld, dat homogene voorbeelden zeldzaam zijn. Enkele

© A.C.L., Brussel

Afb. 4 : Het voormalige orgel in de St.-Amatuskerk te Oostvleteren dat door een brand in 1977 werd vernield. Het instrument werd toegeschreven aan Matthys Langhedul (ca. 1625) en was wellicht afkomstig uit de St.-Maartenskathedraal van Ieper.

uitzonderingen zoals Stalhille (Jacobus Van Eynde, 1715), Aarschot (Jan Bremser, 1646), Sint-Truiden Begijnhof (Christian Ancion, 1644) of Leuven Begijnhof (Peter Goltfuss, 1691) geven ons een betrekkelijk volledig mensurenbeeld. Jammer genoeg zijn vaak de grote, belangrijke orgels die voor kathedralen en hoofdkerken werden gebouwd de eerste slachtoffers geweest van verbouwingen en aanpassingen aan nieuwe mode en stijlrichtingen. De kerkbesturen beschikten immers over meer financiële mogelijkheden dan de kleine parochies. De prachtige orgelmeubels bleven soms bewaard of werden rondom de oude kern uitgebreid, maar de binnenbouw en het pijpwerk werden vaak verwijderd. De uitbreiding van de manuaalomvang — in de bas werd het kort oktaaf uitgebreid met Dis, Fis en Gis, in de diskant tot d''' en later tot f''' — hebben doorgaans geleid tot de bouw van nieuwe en bredere windladen wat meteen de weg vrijmaakte naar dispositieuitbreidingen. Het bestuderen van onderhouds- en verbouwingscontracten kan interessante informatie aan het licht brengen over de problemen waarmee men destijds werd geconfronteerd, zoals bv. tinpest, doorzakkende frontpijpen, slecht functionerende tongwerken of defecte windladen.

Een belangrijk aandeel van 17de-eeuws pijpwerk vinden we fragmentair terug in 18de en 19de-eeuwse orgels: het zijn stukjes die de puzzel van het 17de-eeuwse orgel vervolledigen. Deze verzameling van restanten is daarom van onschatbare waarde voor de reconstructie van het 17de-eeuwse klankbeeld. Een thematisch onderzoek en een technische analyse van het volledige oeuvre per auteur is een noodzakelijke studie om een verdere verfijning in de definiëring van stijlperiodes aan te brengen en eveneens onontbeerlijk in functie van orgelrestauratie en restauratiebeleid.

Dankzij de restauratie van orgels sinds de jaren 1970 komen steeds meer opmetingsgegevens ter beschikking om de analyses uit te voeren. Los van deze materiële informatie is het bestuderen van een 17de-eeuwse klankbeeld ook in ruimere zin een complexe en moeilijke opgave: niet alleen de conditionering van de onderzoeker heeft invloed op zijn perceptie en de daaruit voortvloeiende karakterbeschrijving, ook de beperkte hoeveelheid materiaal met zijn intonatiewijzigingen evenals de afwijkende akoestische omstandigheden zijn factoren die het objectieve en meetbare gegeven op subtiële wijze beïnvloeden.

Vaak wordt gesproken over de enge mensurering van het Vlaamse pijpwerk of het vermoeden van een constante labiëring, terwijl het gebruik van open pijpvoeten als typisch Noord-Duits wordt beschouwd... Ten overstaan van wat wordt een maat eng of wijd genoemd? Men kan pas iets kenbaar maken in vergelijking met iets anders. Welke norm hanteren we om iets over voetopening

of kernspleet te zeggen? Nog gedetailleerder en quasi onmeetbaar wordt de normering inzake kernligging en kernbehandeling. Het definiëren ervan vereist een referentiekader. Laat ons eerst een korte bespreking maken van enkele esthetische kenmerken en een historische achtergrond aanleggen om vervolgens door vergelijking de klankidentiteit nader te onderzoeken.

II. ESTHETISCHE KENMERKEN

De Zuid-Nederlandse orgelbouw in 17de eeuw wordt gekarakteriseerd door opmerkelijk fraaie orgelbuffetten. De orgelmeubels die bewaard gebleven zijn,

getuigen van een bijzonder meesterschap op vlak van vormgeving, materiaal kennis en beeldhouwwerk. Ze ademen sierlijkheid, gevoel voor proportie en verfijning uit. Het is de periode waarin men de esthetiek van de barok zal aanwenden om de triomf van de Contrareformatie tot uitdrukking te brengen, zij het dan wel op een mindere exuberante manier dan in het zuiden van Europa. Vaak ontdekt men, onder de prachtige en beheerste ornamentiek, sporen die verwijzen naar de Renaissance, wat resulteert in een gevoel voor orde, symmetrie en een natuurlijk evenwicht.

Hiervan getuigen o.m. de orgels die Jan Van Belle bouwde voor Zonnebeke (1680 — overgeplaatst naar Desselgem) en Diksmuide (1679-1685 — vernield in 1914): de zijvelden en tussenvelden zijn niet geprofileerd, enkel de middenbundel is spitsvormig. Uit het front lezen we de V-vormige opstelling af van het binnenpijpwerk waardoor de houten bourdonpijpen tegen de wand van de kast konden

worden opgesteld. In Kwaadieper (1682-1684) bouwt hij op hetzelfde stramien verder maar met een ronde middenbundel in plaats van een spitse. Jacobus Van Eynde werkt verder op dit patroon in de voormalige abdijkerk te Lo (1714) en in Nielles-les-Ardres (F) door ook de zijtorens half rond uit te voeren. Vermoedelijk hebben deze variaties op éénzelfde patroon niet zozeer te maken met een stijlontwikkeling — voorbeelden van ronde en spitse torens vinden we immers terug in de vroege 17de eeuw⁽¹⁰⁾ — dan wel met de uitvoering van het orgelmeubel. De bouw van spitse torens is een stuk omslachtiger dan de vlakke zijvelden en het vervaardigen van half ronde torens is zeer arbeidsintensief, vooral als er snijwerk in bas-reliëf wordt op aangebracht. Het is niet uitgesloten dat orgelbouwers een aantal typen orgelfronten in hun "bouwprogramma" staan hadden, al dan niet met half ronde of spitse torens, waaruit de opdrachtgever naargelang de financiële mogelijkheden of persoonlijke voorkeur kon kiezen.

Voorbeelden van onovertroffen verfijning en elegantie vinden we in het oeuvre van Brugse orgelbouwer Boudewijn Ledou, met name te Watervliet (1643) en Lissewege (1652). In tegenstelling tot de eerder vernoemde orgels van Van Belle en Van Eynde, stond het pijpwerk hier piramidaal opgesteld, aangezien de centrale middentoren geflankeerd wordt door kleiner wordend pijpwerk. Het pijpwerk in de zijtorens was vaak loos in de 17de eeuw.

Kenmerkend voor de 17de-eeuwse orgelbouw in de Zuidelijke Nederlanden is het gebruik van duurzame materialen: het gehele meubel, de windlade, het wellenbord, de constructiebalken en de klavieren werden vervaardigd uit eikenhout. Er werd veelvuldig gebruik gemaakt van hoogwaardige houtverbindingen, fraai smeedwerk en ingenieuze geleidingen in de kastopbouw. In tegenstelling tot de 18de en 19de-eeuwse tweedelige constructiewijze met een kastvoet en een bovenkast, werd in de 17de-eeuwse vaak een zelfstandig middendeel geconstrueerd waarop de bovenkast werd gebouwd. Dit afzonderlijke middendeel is in wezen een stevig roosterwerk dat toegang verleende tot de windlade via uitneembare panelen en waarin de met zwaluwstaart verbonden draagbalken werden aangebracht die de windladen schraagden. Vaak zijn nog sporen te vinden van de houtverbindingen waaruit belangrijke informatie over de breedte van de oorspronkelijke windlade(n) te ontlenen is.⁽¹¹⁾

Over de degelijkheid en de pracht van de 17de-eeuwse orgelmeubels bestaat geen twijfel. Toch mogen we niet vergeten dat dit in vele gevallen het werk was van meubelmakers en niet van orgelbouwers. De meubelmakers en beeldhouwers werkten wel op aanwijzing van de orgelbouwers maar dat garandeerde nog niet eenzelfde kwaliteitsniveau.⁽¹²⁾ Onmiskkenbaar was men in

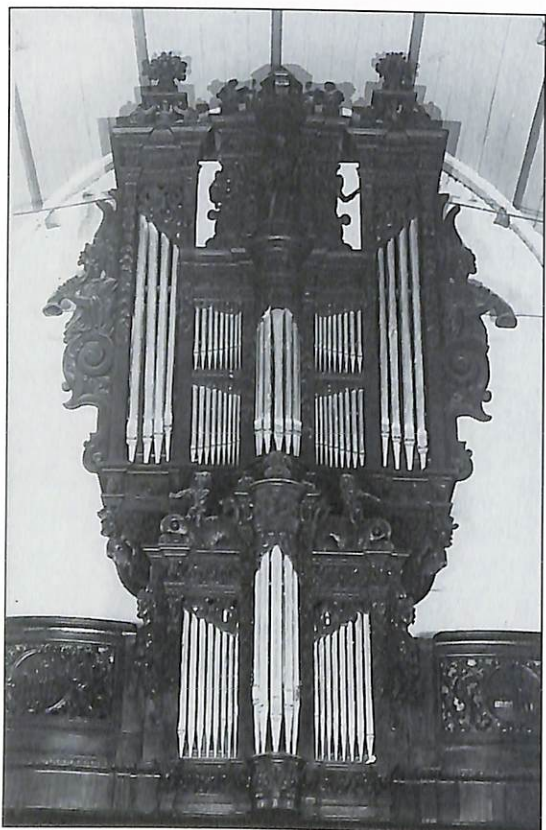
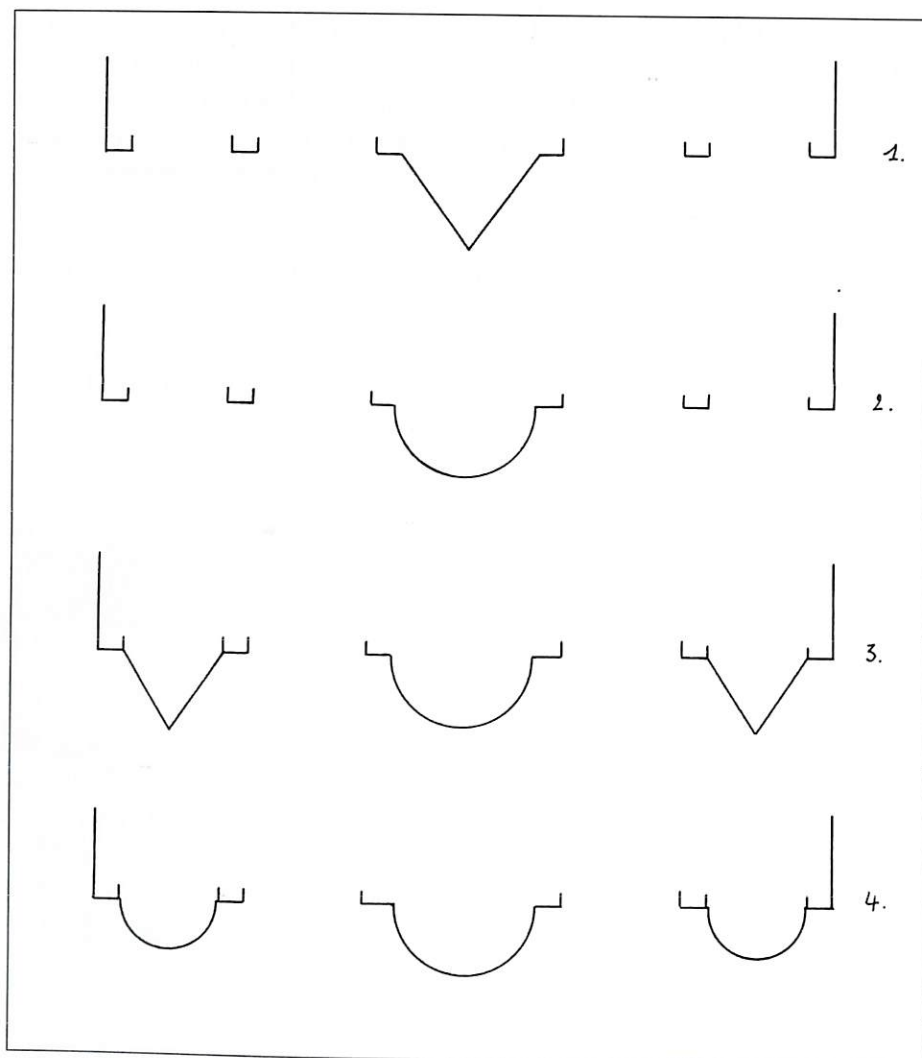

foto J. Valcke

Afb. 5: Orgel te Kwaadieper, gebouwd door Jan Van Belle in 1684. Oorspronkelijk bestemd voor de beniktijnenabdij van Sint-Winoksbergen.

Afb.: 6. Enkele types van orgelfronten uit de 17de eeuw die niet noodzakelijk een stijlevolutie betekenden, maar op basis van implicaties inzake uitvoering, ook belangrijke financiële gevolgen hadden

deze periode bereid om extra geld op te brengen voor een schitterend meubel en fraai beeldhouwwerk. Het is mede een illustratie van de tijdsgeest toen o.a. de monumentale jezuïetenkerken met hun rijkelijk kerkmeubulair uiting gaven aan de Contrareformatie. Uit die tijd dateren ook de prachtige biecht- en koorgestoelten van meesterbeeldhouwers en -ontwerpers als Erasmus Quellin (1607-1678) en Pieter Verbruggen (1615-1686).

III. ERFENIS UIT DE 16DE EEUW

Men kan vermoeden dat de 17de-eeuwse orgelbouw stoelt op de traditie en het vakmanschap van de 16de eeuw, toen de Zuidelijke Nederlanden werden vertegenwoordigd door meesters met internationale uitstraling. Zo bouwde *Antonius Mors* in 1555 een orgel voor Schwerin in opdracht van Hertog Johann Albrecht van Mecklenburg, een instrument dat de Duitse orgelbouw wezenlijk zou beïnvloeden.⁽¹³⁾ *Gillis Brebos* bouwde van 1579 tot 1584 vier orgels voor het Escuriaal van Philips II in Spanje waar de koninklijke kapel werd gevormd door een schare musici uit de Nederlanden.⁽¹⁴⁾ *Matthys Langhedul* werd aan de kapel van het koninklijk Spaans hof als organist aangesteld van 1592 tot 1599 en onderhield samen met *Juan Brebos* de orgels die *Gillis Brebos* had gebouwd.⁽¹⁵⁾ Matthys Langhedul moet een modern bouwer geweest zijn, te oordelen naar de opmerkelijk grote manualomvang. In de 16de eeuw bouwde men zogenaamde F-klavieren met een manualomvang van F-g^a. In de laatste decennia van de 16de eeuw wordt steeds vaker een C-klavier ingebouwd met kort basoctaaf.⁽¹⁶⁾ Jan Langhedul bouwde echter een orgel voor de kerk Saint-Jacques-la Boucherie te Parijs met 48 toetsen, nl. van C-D-c^m...⁽¹⁷⁾ In 1601 bouwde Matthys Langhedul te Parijs een orgel in de Saint Gervaiskerk, een instrument dat van 1653 tot 1789 door de familie Couperin zal worden bespeeld.⁽¹⁸⁾ Het orgel had twee klavieren (CDEFGA-c^m) en een pedaal met negen (CDEFGA-c) houten pijpen (*fluit 8'*). De bouw van deze orgels zou volgens Dufourcq een belangrijke stap in de ontwikkeling van de Franse orgelbouw betekenen. Te Hondschote bouwde Matthys Langhedul in 1612 het rugpositief in renaissancestijl dat nog steeds bewaard is. In 1617 wordt deze orgelmaker gevraagd om voor 's Hertogenbosch een nieuw orgel te bouwen. Na discussie over de prijs ziet Langhedul af van verdere onderhandelingen en gaat hij in op de vraag van de kunstminnende aartshertog Albrecht en Isabella om voor het Spaanse hof te Madrid een nieuw orgel te vervaardigen.

Met deze voorbeelden wordt de reputatie, de invloed en het belang van de 16de eeuwse Zuidelijke Nederlandse orgelbouw op het Europese continent voldoende onderstreept. In welke mate deze traditie werd verder gezet in de 17de eeuw is nog moeilijk te onderzoeken bij gebrek aan authentiek vergelijkingsmateriaal. De iconoclasten hebben het vroege stadium van het Zuid-Nederlandse orgelpatrimonium zwaar verwoest zoals mag blijken uit de volgende Antwerpse kroniek: "Toen inde augustus 1566 de beeldenstormers 'drie schoone orgelen (vernielden, zodat) de kinderen met de pijpen al blazende achter straat' ".⁽¹⁹⁾ Voor een onmiddellijk herstel van dat vandalisme was

waarschijnlijk weinig gelegenheid: de Zuidelijke Nederlanden werden immers geteisterd door repressie, oorlog en armoede. Veel kunstenaars en ambachtslieden zochten dan ook hun toevlucht in de Noordelijke Nederlanden.

IV. OUDSTE RESTANTEN VAN PIJPWERK

Van de Ieperse meester *Matthys Langhedul* zou wel nog heel wat pijpwerk anno 1601⁽²⁰⁾ bewaard zijn in de Saint Gervaiskerk te Parijs. Het is zowat het vroegste aanknopingspunt. Een pijp van de *Montre 16'* draagt de inscriptie "1601 Langhedul". De bewaard gebleven registers zijn: *Grand-Orgue: Montre 16', Montre 8', Bourdon 8', Flûte ouverte 4', Doublette 2', Grosse tierce, Cornet V; Positif: Bourdon 8', Montre 4', Doublette 2'; Pédale: Flûte 8'*.⁽²¹⁾ Over opmetingsgegevens beschikten we nog niet bij het opstellen van dit artikel. Sporen van Langheduls atelier werden tot op heden niet gevonden.⁽²²⁾ De bombardementen in november 1914 hebben het archiefdepot van Ieper verwoest, waardoor veel belangrijke archivalische gegevens over de Ieperse en West-Vlaamse orgelbouw verloren gingen. *Matthys Langhedul* is werkzaam tot 1636.⁽²³⁾ Het orgel in Oostvleteren⁽²⁴⁾ (ca. 1625) wordt aan hem toegeschreven, doch aan de hand van stijlkenmerken is de datering niet eenduidig vast te stellen. Dit instrument vertoont immers maniëristische elementen die typerend zijn voor de Zuid-Nederlandse bouwstijl tijdens de hele 17de eeuw. Zoals eerder gesuggereerd, duidt een vlak front, waarin enkel een geprofileerde middentoren voorkomt, niet steeds op een vroege stijlperiode (cfr. Van Belle, 1680). Ook de langwerpige cannelures in de stijlen van de kast werden in loop van de late 17de eeuw nog toegepast.⁽²⁵⁾

Een tijdgenoot van Langhedul was orgelbouwer *Crespin Carlier*. Hij verbleef in Laon, trouwde met Marguërite d'Estrés — wellicht verwant met de orgelbouwer Pierre d'Estré die later samen met Louis Bis vanuit Rijsel zal opereren — en was van daaruit werkzaam in de Zuidelijke Nederlanden.⁽²⁶⁾ Later vestigde hij zich in Rijsel. Na 1600 ontstaan connecties met Jehan Titelouze (1563-1633) in Rouen. Volgens A.M. Vente mag men stellen dat de ontwikkeling van de Franse orgelkunst niet voor te stellen is zonder de groep Langhedul-Titlelouze-Carlier.⁽²⁷⁾ Jehan Titelouze (ca. 1563-1633) blijkt een belangrijk schakelfiguur te zijn. Hij was goed bevriend met pater Marin Mersenne, een gezocht pedagoog, die zijn *Harmonie Universelle* publiceert in 1636. De Gentse augustijnenpater Jan Van der Elst (1598-1670) ging studeren bij Jehan Titelouze in 1618 en zal ongetwijfeld in contact gekomen zijn met de vriendenkring van zijn leraar. Vanuit die optiek zou ook het aantreden van de orgelmakers Bis

d'Estré voor een nieuw orgel in de Sint-Baafskathedraal in Gent te verklaren zijn.⁽²⁸⁾

Een andere tijdgenoot van Matthys Langhedul was *Nicolaas Helewoudt* (?-1633). Zijn werkgebied situeerde zich in het bisdom Brugge. Naast zijn orgelbouwactiviteit nam hij een functie als organist waar in de Sint-Donatuskerk te Brugge van 1579 tot aan zijn dood in 1633. Drie werken te Brugge zijn van hem bekend:

- 1624: augustijnenabdij (nu vermoedelijk te Uitkerke)
- 1629: Sint-Annakerk
- 1631: Sint-Jacobskerk (nu te Knokke)

Het orgel van Knokke bewaart nog origineel Helewoudt-pijpwerk, zowat het oudste in ons land. Het materiaal is gaaf bewaard en omvangrijk genoeg om een restauratie van de Helewoudt-toestand te overwegen. Dit instrument had vermoedelijk een manueel-omvang van CDE-c^{III}, wat uitgebreider zou zijn dan gebruikelijk in die periode.

Boudewijn Ledou volgt Nicolaas Helewoudt op. Hij was ook in Brugge gevestigd en bouwde te Watervliet (1643) en Lissewege (1652). Het orgel van Damme (1639) wordt aan hem toegeschreven, totnogtoe echter zonder archivalisch bewijs.⁽²⁹⁾ Een klein restant van bourdonpijpen dat aan B. Ledou toe te schrijven is, bevindt zich in het Loncke-orgel van Desselgem.⁽³⁰⁾ Een verband tussen Helewoudt en Ledou kan (nog) niet worden aangetoond.

Afb. 7: Het orgel in de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Watervliet, gebouwd door Boudewijn Ledou in 1643

foto F. Van der Mueren

Bewegen we ons opnieuw zuidwaarts, naar het bisdom Ieper, dan ontmoeten we in de daarop volgende generatie *Jan Van Belle* die zich in 1674 in de stad Ieper vestigt. Er wordt vaak een verband gesuggereerd tussen *François Van Isacker* en *Jan Van Belle*. Toen in oktober 1682 *François Van Isacker* tijdens de bouw van het orgel voor Boulogne-sur-Mer stierf, heeft *Jan Van Belle* het instrument verder afgewerkt.⁽³¹⁾ Of hieruit mag geconcludeerd worden dat *Jan Van Belle* ook een leerling was van *Van Isacker*, dient nog verder te worden onderzocht. Immers, op dat ogenblik had *Van Belle* reeds volledig zelfstandig het nieuwe orgel voor Diksmuide (1679) en Zonnebeke (1680, nu te Desselgem) gebouwd. Twee orgels van *Van Belle* werden recent gerestaureerd, nl. West Cappel (F) en Desselgem. Vooral West Cappel geeft een zeer volledig mensurenbeeld en ook in Desselgem bevindt zich een groot gedeelte origineel pijpwerk dat ons in staat stelt om vergelijkingen te maken. Bovendien hebben West-Cappel en Desselgem originele tooninscripties. Vaak worden we geconfronteerd met onvolledige pijpenreeksen zonder tooninscripties hetgeen de reconstructie van hun oorspronkelijk toonfunctie hypothekeert. Op de grootste frontpijp van het orgel te Desselgem heeft *Van Belle* een prachtige signatuur aangebracht. Ook te Poperinge valt zijn auteurschap af te lezen uit getekend pijpwerk.⁽³²⁾

Een zeer belangrijke rol speelde de *familie Le Royer*. We zien ze werkzaam in heel de Zuidelijke Nederlanden. *Nicolaas II Le Royer* volgde *Matthys Langhedul* op als hoforgelbouwer in 1639. Hij keurde het grote orgel (met zelfstandig pedaal!) te Tongerlo dat *Hans Goltfuss* in 1642 bouwde. *Jean Le Royer* resideerde tot 1662 in de stad Gent als organist en orgelbouwer. Hij bouwde in dat jaar ook het grote orgel voor de kapittelkerk van Turnhout waar nog een belangrijke hoeveelheid fluitregisters bewaard zijn.⁽³³⁾ Stippen we hier nog even de aanwezigheid van de augustijnenpater *Jan Van der Elst* aan die in het begin van de eeuw vertoefde in de kring van *Titelouze-Crespin Carlier-Mersenne*. In 1662 publiceerde *Jan van der Elst* *Den ouden ende nieuwen grondt van de musiicke*.⁽³⁴⁾ *Jean Le Royer* keurde het orgel voor de Sint-Baafskathedraal te Gent, dat gebouwd werd door het duo *Bis-d'Estré* in 1665.⁽³⁵⁾

Jacobus Van Eynde wordt beschouwd als de laatste vertegenwoordiger van de Zuid-Nederlandse "barokke" orgelbouw of als afsluiter van de "Langhedultraditie".⁽³⁶⁾ Het orgel te Stalhille biedt het meest volledige mensurenbeeld, maar ook te Ver-Assebroek, Nielles-les-Ardres, Oostkamp en in de Sint-Salvatorkathedraal te Brugge bevinden zich restanten van pijpwerk. Na *Van Eynde* zien we een vereenvoudiging in de kastuitvoering optreden. De familie *Berger* blijft nog aan de traditie vasthouden, maar algemeen zien we de

orgelmeubels steeds minder rijkelijk worden aan snijwerk en men verlaat de typische verdeling van de middenste pijpvlakken in een onder- en bovenveld. In welke mate op vlak van klankesthetiek over een stijleheid te spreken is tijdens de hele 17de eeuw, gaande van *Langhedul* tot *Van Eynde*, kan natuurlijk niet uit de orgelfronten niet worden afgeleid. Daarvoor is een analyse en een vergelijking van pijpmateriaal noodzakelijk.

Naast de genoemde orgelbouwers waren ook nog tal van andere figuren werkzaam zoals de Aalsterse orgelbouwer *Martinus Van Loo*, uit Doornik *Nicolas Langlez* of de familie *Medaert* die te Roeselare gevestigd was en aan wie het begijnhoforgel te Kortrijk wordt toegeschreven.

Met deze bijdrage over de 17de-eeuwse orgelbouw in het graafschap Vlaanderen hebben we getracht om enkele relevante restanten op te sporen van oud pijpwerk en dit te plaatsen binnen zijn historische context, zodat er een kader wordt gecreëerd waarbinnen klankkarakteristieken kunnen worden geschetst.⁽³⁷⁾ Om over te gaan tot de beschrijving van een klankidentiteit beschikken we dus als belangrijkste gehelen over pijpwerk van *Helewoudt*, *Van Belle* en *Van Eynde*, hetgeen in het volgende hoofdstuk zal worden besproken. Ook meetgegevens van het orgel van Turnhout zullen hierbij betrokken worden. Over het auteurschap en het bouwjaar is hier voldoende zekerheid.

Afb. 8: Het orgel van de Sint-Pieterskerk te Lo, gebouwd door *Jacobus Van Eynde* in 1714

© IRPA-KIK, Brussel

EINDNOTEN

- ⁽¹⁾ E. GRÉGOIR, *Historique de la facture d'orgues*, Antwerpen, 1865. (Heruitg. G. POTVLIÉGHÉ, Amsterdam, 1972).
- ⁽²⁾ E. VANDERSTRAETEN, *Histoire de la musique aux Pays-Bas*, I-VIII, [s.l.], 1868-1888.
- ⁽³⁾ F. VAN DER MUIJER, *Het orgel in de Nederlanden*, Brussel, 1931.
- ⁽⁴⁾ M.A. VENTE, *Bouwstoffen tot de Geschiedenis van het Nederlandse orgel in de 16de eeuw*, 1942 en M.A. VENTE, *Die Brabanter Orgel. Zur Geschichte der Orgelkunst in Belgien und Holland im Zeitalter der Gotik und der Renaissance*, Amsterdam, 1963.
- ⁽⁵⁾ J.A. STELLFELD, *Bronnen tot de Geschiedenis der Antwerpsche Clavecimbel- en Orgelbouwers in de XVIe en XVIIe Eeuwen*, in: *Vlaamsch Jaarboek voor Muziekgeschiedenis*, IV, 1942, p. 3-110.
- ⁽⁶⁾ J. KREPS, *Het orgel in Tongerlo*, Tongerlo, 1933.
- ⁽⁷⁾ G. VAN DOORSLAER, *Historische aantekeningen betreffende de orgels in de St. Romboutskerk te Mechelen*, in: *Mechlinia*, III, 1923, p. 38-42, 57-61, 65-68, 90-94, 108-111 en 116-123.
- ⁽⁸⁾ F. PEETERS EN M.A. VENTE (m.m.v. G. PEETERS, G. POTVLIÉGHÉ EN P. VISSER), *De Orgelkunst in de Nederlanden*, Antwerpen, 1975
- ⁽⁹⁾ Voor de herwaardering van het traditionele orgelambacht en -restauratie mag 1968 als een scharnierpunt worden beschouwd toen G. Potvlieghe een colloquium organiseerde om de transformatie van historisch waardevolle orgels een halt toe te roepen.
- ⁽¹⁰⁾ In de vroege 16de eeuw zijn reeds voorbeelden te vinden van ronde en spitse torens, zelfde combinatie bv. bij Jan Covelens 1511, Alkmaar. In de Zuidelijke Nederlanden zien we in de 16de en vroeg 17de eeuw vooral orgelfronten met een ronde centrale toren, geflankeerd door vlakke middenvelden en wegvluchtende zijvelden, bv. Jean Crignon (1556) te Leuven en het anonieme orgel te Quenast ca. 1550. Het ontwerp van het orgel voor 's Hertogenbosch (gebouwd door Floris Hocque II, Hans Golffuss en Van Hagerbeer (1618-1638) verenigt zowel spitse als ronde torens met vlakke en wegvluchtende velden. Volgens A. DESCHREVEL, *Historische terugblik op het orgel in West-Vlaanderen*, in: *West-Vlaanderen*, XI, 1962, p. 27 werd "het orgelmeubel voltooid naar het ontwerp van Langhedul", hoewel dat niet ten volle uit de briefwisseling af te leiden is.
- ⁽¹¹⁾ In het orgel van Turnhout, Sint- Pieter (1662), waren sporen van 6 draagbalken terug te vinden, 3 stuks per windlade, van waaruit de breedte der originele windeladen af te leiden was en bij benadering ook de cancelverdeling.
- ⁽¹²⁾ Bijvoorbeeld in 's Hertogenbosch waar de opdrachtgevers aan Matthys Langhedul tekeningen en aanwijzingen vroegen ten behoeve van de meubelmaker. M.A. VENTE, *Proeve van een repertorium van de archivalia betrekking hebbende op het Nederlandse orgel en zijn makers to omstreeks 1630*, (Koninklijke Academie van België, Klasse der Schone Kunsten. Verhandelingen. Verzameling in 8°. Boek X,2), Brussel, 1956, p. 91-41. W. MERTENS, *Jan en Blasius Bremser (ca. 1610-1679) "Oirgelmaecker woonende binnen Mechelen"*, in: *Orgelkunst*, XXIV, 2001, nr. 3, september, p. 154.
- ⁽¹³⁾ W. HAACKE, *Die Entwicklungsgeschichte des Orgelbaus im Lande Mecklenburg-Schwerin*, Wolfenbüttel-Berlijn, 1935, p. 16-23.
- ⁽¹⁴⁾ A. DESCHREVEL, *Historische terugblik op het orgel in West-Vlaanderen*, in: *West-Vlaanderen*, XI, 1962, p.28.
- ⁽¹⁵⁾ M.A. VENTE, *Die Brabanter Orgel. Zur Geschichte der Orgelkunst in Belgien und Holland im Zeitalter der Gotik und der Renaissance*, Amsterdam, 1963, p.125.
- ⁽¹⁶⁾ manuaalomvang CDEFGA-a", later CDEFGA-c" gedurende bijna de hele 17de eeuw.
- ⁽¹⁷⁾ M.A. VENTE, *Utrechtse historische verkenningen (Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis)*, Utrecht, 1989, p. 78. Met dank aan Luk Bastiaens voor het opmerkelijk maken van dit gegeven.

- ⁽¹⁸⁾ A. DESCHREVEL, *Historische terugblik op het orgel in West-Vlaanderen*, in: *West-Vlaanderen*, XI, 1962, p.28.
- ⁽¹⁹⁾ J.A. STELLFELD, *Bronnen tot de geschiedenis der Antwerpsche clavecimbel- en orgelbouwers in de XVIe en XVIIe eeuwen*, Antwerpen, 1942, p.18.
- ⁽²⁰⁾ M.A. VENTE, *Die Brabanter Orgel. Zur Geschichte der Orgelkunst in Belgien und Holland im Zeitalter der Gotik und der Renaissance*, Parijs-Amsterdam, 1963, p. 125.
- ⁽²¹⁾ B. DE KEYZER, *Nog het geslacht Langhedul. Mattheus Langhedul te Parijs*, in: *De Schalmei*, 1949, p. 130-131. — P. HARDOUIN, *Le Grand Orgue de l'église Saint-Gervais à Paris (Instruments historiques - série "Les Orgues" (J.C. Tosti (Ed.)), Courlay, Fuzeau, 1996.*
- ⁽²²⁾ Het huwelijk van Matthys Langhedul met Marie de Royere (4 juni 1623, Gent) kan volgens onderzoek niet in verband gebracht worden met het orgelbouwersgeslacht Le Royer: A. DESCHREVEL EN B. DE KEYZER, *Nog een geslacht Langhedul*, in: *De Schalmei*, III, 1948, p. 79.
- ⁽²³⁾ A. DESCHREVEL, *Historische terugblik op het orgel in West-Vlaanderen*, in: *West-Vlaanderen*, XI, 1962, p. 30.
- ⁽²⁴⁾ Vernield door een kerkbrand in 1977.
- ⁽²⁵⁾ Canneluren zijn er ook in het orgel van het begijnhof van Kortrijk, vermoedelijk Medaert, 1678.
- ⁽²⁶⁾ Carlier Crespin bouwde in Kortrijk, Gent, Namen en Hesdin. M.A. VENTE, *Proeve van een repertorium van de archivalia betrekking hebbende op het Nederlandse orgel en zijn makers to omstreeks 1630*, (Koninklijke Academie van België, Klasse der Schone Kunsten. Verhandelingen. Verzameling in 8°. Boek X,2), Brussel, 1956, p. 68-70, 95, 106 en 130.
- ⁽²⁷⁾ M.A. VENTE, *Die Brabanter Orgel. Zur Geschichte der Orgelkunst in Belgien und Holland im Zeitalter der Gotik und der Renaissance*, Amsterdam, 1963, p. 127.
- ⁽²⁸⁾ F. PEETERS EN M.A. VENTE (m.m.v. G. PEETERS, G. POTVLIÉGHÉ EN P. VISSER), *De Orgelkunst in de Nederlanden*, Antwerpen, 1975, p.204.
- ⁽²⁹⁾ L. LANNOO EN K. D'HOOGHE, *West-Vlaamse orgelklanken*, Brugge, 1997, p. 26.
- ⁽³⁰⁾ In 1625 bouwde B. Ledou een orgel voor de parochiekerk (dit was een gedeelte van de oude abdijkerk) van Zonnebeke. Voor de abdijkerk bouwde Van Belle in 1680 een nieuw orgel, mogelijks met gebruikname van materiaal uit het Ledou-orgel. In 1872 werd het Van Belle-orgel naar Desselgem overgebracht en in 1872 verbouwd door P. Loncke. Zie P. ROOSE, *Bouwstenen, Desselgem, 1872, verbouwingen aan het orgel door P. Loncke*, in: *Orgelkunst*, IX, 1986, nr. 4, p. 40-42.
- ⁽³¹⁾ *L'impartiale*, 5 oktober 1870. Vanmackelberg heeft het in deze context over het orgel van Abbeville i.p.v. Boulogne-sur-Mer. — M. VANMACKELBERG, *Les orgues d'Abbeville, (études Picardes nr. 2)*, 1966, p. 15.
- ⁽³²⁾ —, *mededelingen*, in: *De Schalmei*, 1948, p. 122.
- ⁽³³⁾ Er zijn ook fragmenten prestantpijpwerk bewaard van Jean Le Royer, met 17de-eeuwse tooninscripties. Na vergelijk met het pijpwerk van Nicolaas II Le Royer te Leerbeek (1648) bleek het mensurenbeeld parallel te lopen, hetgeen de aanvulling van de prestantregisters in Turnhout mogelijk maakte bij de restauratie.
- ⁽³⁴⁾ P. N. TEEUWEN, p. *Jan van der Elst (1598-1670), organist van de augustijnenkerk te Gent, leerling van titelouse*, in: *De Schalmei*, 1949, p.125-127.
- ⁽³⁵⁾ F. PEETERS EN M.A. VENTE (m.m.v. G. PEETERS, G. POTVLIÉGHÉ EN P. VISSER), *De Orgelkunst in de Nederlanden*, Antwerpen, 1975, p.188.
- ⁽³⁶⁾ F. PEETERS EN M.A. VENTE (m.m.v. G. PEETERS, G. POTVLIÉGHÉ EN P. VISSER), *De Orgelkunst in de Nederlanden*, Antwerpen, 1975, p.194.
- ⁽³⁷⁾ Met dank aan Patrick Roose voor het fotomateriaal en het aanreiken van informatie over diverse orgelbouwers.

Herr Lemmens, ein sehr talentvoller
 Tonkünstler, ist seit dem Avenute September
 bei uns angekommen, und hat seinen Aufenthalt
 in Orgelspielen und der Compositien dinst
 für dieses Instrument gemacht. Herr
 Lemmens war in diesen Zeit so fleißig,
 daß er mehrere der Orgeln und Kirchen
 Orgel-Compositien selbst mit Pfeife und der
 Orgel Aufführung machte, und hat er eine
 Menge für dieses Instrument dinst
 Lieder komponiert, die man seiner fleißigen
 Eifer in der meisten Kunst Gedächtnis gibt.
 Diese Kenntnisse bezeichnen ihn Professor der
 Orgelspiele und Compositien zu werden.

Breslau d. 16 Decemb:
 1846.

Adolph Hesse
 Musik-Director des Königl. Hof-
 Opern-Theaters zu
 St. Bernhard, und Musik-
 Mitglied des Königl. Hof-
 Orchesters zu
 den Niederlanden.

Afb. 9 : Document van Adolph Hesse van 16 december 1846

LUK BASTIAENS

"Herr Lemmens, ein sehr talentvoller Tonkünstler.."

In een artikel van Lowell Lacey, verschenen in het tijdschrift *Adem* van het Lemmensinstituut te Leuven in 1979, met als titel *Jaak-Nicolaas Lemmens (1823-1881) – Jeugd en Opleiding*⁽¹⁾ wordt voor de eerste maal een transcriptie van een document gepubliceerd waarin Adolph Hesse bevestigt dat Lemmens in 1846 bij hem zowel orgel als compositie te Breslau heeft gestudeerd. Hoewel Lacey in een voetnoot⁽²⁾ meldt dat een fotocopie van dit document aan het hoofdstuk is toegevoegd, werd het bewuste document tot op heden niet in facsimile weergegeven. Meer nog, dit cruciale archiefstuk bleek opnieuw onvindbaar en kon bijgevolg door diverse auteurs niet geverifieerd worden. Pas in 1995 wordt het bestaan ervan opnieuw bevestigd door William J. Peterson.⁽³⁾

Toen ik in het voorjaar van 1988 opzoekingswerk verrichtte naar nog bestaande archivalia van Jaak-Nicolaas (Jacques-Nicolas) Lemmens, kwam ik in contact met mevrouw Clairfayt, zijn achterkleindochter, die tot mijn grote verbazing op haar appartement te Brussel een doos bovenhaalde met daarin heelwat archiefstukken, hoofdzakelijk briefwisseling en officiële documenten van J.N. Lemmens. Zo waren er verschillende brieven terug te vinden van Charles-Marie Widor, Clément Loret, Alexandre Guilmant, Joseph Tilborghs, Aristide Cavallé-Coll, François-Joseph Fétis, Théodore Dubois en anderen. Deze toen reeds bejaarde dame bood me de mogelijkheid om een belangrijk deel van deze archiefstukken te kopiëren. Waar dit persoonlijk archief van mevrouw Clairfayt zich anno 2001 bevindt, weet ik niet. Ze stond er in elk geval op de stukken zolang mogelijk in de familie te houden. Mocht dit onmogelijk zijn, vertelde ze verder, dan zou deze collectie documenten aan de Koninklijke Bibliotheek te Brussel worden geschonken. Dit laatste is, voor zover mij bekend, nog niet gebeurd, zodat ik vermoed dat het archief nog steeds in familiebezit is.

Waar gaat het nu eigenlijk over? Het verhaal in een notendop⁽⁴⁾: François-Joseph Fétis (1784-1871), toenmalig directeur van het Koninklijk Conservatorium te Brussel, schrijft in zijn artikel over *Jacques-Nicolas Lemmens*, verschenen in zijn *Biographie universelle des musiciens*⁽⁵⁾ dat hij aan het ministerie van Binnenlandse Zaken een stipendium had aangevraagd

opdat Lemmens zich naar Breslau zou kunnen begeven bij Adolph Hesse (1808-1863) om er "les traditions de l'art de Jean-Sébastien Bach" te bestuderen. Lemmens had immers in 1845 zijn eerste prijzen orgel en compositie te Brussel behaald⁽⁶⁾ en Fétis wou hem de mogelijkheid bieden zich verder te bekwamen om later in het Koninklijk Conservatorium een goede orgelschool op te richten. Op de vraag om een studiebeurs werd door het ministerie gunstig gereageerd, zoals blijkt uit volgende brief van 7 juli 1846 "à Monsieur N. Lemmens, pianiste à Bruxelles".⁽⁷⁾

"Monsieur,
J'ai l'honneur de vous informer que Sa Majesté a bien voulu vous accorder, par un Arrêté du 30 Juin dernier, un subside de 750 francs pour vous mettre à même d'aller compléter vos études musicales sous la direction de Mr. Hesse, organiste, à Breslau, en Silésie. Je ne doute pas, Monsieur, que vous ne vous rendiez digne, comme par le passé, de cette nouvelle marque de la bienveillance et de la sollicitude du Gouvernement. Agréez, Monsieur, l'assurance de ma parfaite considération. Le Ministre de l'Intérieur. [gevolgd door onleesbare handtekening]."

Fétis vervolgt in zijn *Biographie Universelle* dat Lemmens reeds begin 1846 naar Silesië is afgereisd en dat hij ginds een jaar heeft doorgebracht. Vermits Lemmens pas in juli 1846 een positieve reactie ontvangt omtrent de toekenning van zijn studiebeurs, lijkt het tijdstip van vertrek door Fétis gestipuleerd, onwaarschijnlijk.

In 1851 publiceert Fétis een bespreking van Lemmens' *Nouveau Journal d'orgue*. In deze recensie vermeldt de Brusselse conservatoriumdirecteur dat hij van Hesse een brief zou gekregen hebben waarin hij o.m. schrijft dat hij Lemmens niets meer kon leren.⁽⁸⁾ Een deel van Fétis' bespreking werd opgenomen in een aantal anonieme artikels die in *Le Diapason* verschenen. Deze serie artikelen werden in vertaling in het *Neue Zeitschrift für Musik* gepubliceerd en op die manier kon Adolph Hesse kennis nemen van de inhoud ervan. De Duitse organist Hesse zendt hierop de redactie van het Duitse tijdschrift een briefje waarin hij ontkent dat hij Lemmens een brief heeft meegegeven waarin hij zou gezegd hebben "ich wüsste nicht, was ich Herrn Lemmens noch lernen sollte." En Hesse vervolgt: "[...]so muss ich hier der Wahrheit gemäss erklären, dass ich Hrn. Lemmens nie eine solchen Brief mitgegeben habe. Hr. Lemmens kam im Herbst 1846 hierher, überbrachte mir ein Empfehlungsschreiben von Hrn. Fétis, sagte ausserdem: er reise auf Kosten des Königs von Belgien, und wünsche Unterricht im Orgelspiel bei mir zu nehmen. [...] Ich unterrichtete ihn kurze Zeit (Hr. Lemmens blieb nur über

Winter hier) [...] Das Talent des Hrn. Lemmens stellte sich damals als ein höchst mittelmässiges heraus [...]"⁽⁹⁾

[vertaling: Ik zou niet weten, wat ik de heer Lemmens nog zou kunnen leren [...] zo moet ik hier om de waarheid te vertellen; zegge, dat ik dhr. Lemmens nooit een dergelijke brief heb meegegeven. Dhr. Lemmens kwam in de herfst van 1846 naar hier, overhandigde mij een aanbevelingsbrief van dhr. Fétis en zei bovendien dat hij reisde op kosten van de Koning der Belgen en wenste bij mij orgelonderricht te volgen. [...] Ik onderrichtte hem een korte tijd (Dhr. Lemmens bleef enkel tijdens de winter hier)[...]. Het talent van dhr. Lemmens bleek toen hoogst middelmatig te zijn [...]."

Bovendien, aldus Hesse, kon hij Lemmens een dergelijke brief niet hebben meegegeven omdat deze laatste vertrokken was "[...]Johne mir Adieu zu sagen und ohne im Geringsten nach seinen Verbindlichkeiten gegen mich zu fragen" [zonder afscheid te nemen en zonder naar zijn verplichtingen tegenover mij te vragen].

Vreemd is dat noch directeur Fétis, noch orgelleraar Lemmens op deze felle aantijgingen van Hesse publiek reageren. Sterker nog, in de tweede druk van 1863 van zijn *Biographie Universelle*, herhaalt Fétis opnieuw dat hij van Hesse deze bewuste brief heeft gekregen met daarin volgende passus: "*Je n'ai plus rien à apprendre à M. Lemmens: il joue la musique la plus difficile de Bach aussi bien que je puis le faire*". Tot op heden is deze brief echter niet terug gevonden.

In het gepubliceerde stuk van Hesse uit 1852 is de ontkenning over het bestaan van "een meegegeven brief" cruciaal. Over een ander document, gedateerd op 16 december 1846, rept deze Duitse organist echter met geen woord...:⁽¹⁰⁾

"Herr Lemmens, ein sehr talentvoller Tonkünstler, ist seit dem Monate September bei mir gewesen, und hat meinen Unterricht im Orgelspiele und der Komposition dieses für dieses Instrument genossen. Herr Lemmens, war in dieser Zeit so fleissig, dass er mehre der schwersten und grössten Orgel-Kompositonen jetzt mit Ruhe und der wahren Auffassung vorträgt, auch hat er eine Fuge für dieses Instrument unter meiner Leitung komponiert, die von seiner tüchtigen Bildung in der ernsten Musik Zeugnis giebt. Seine Kenntnisse befähigen ihn Professor des Orgelspiels am Konservatorium zu werden.

Breslau, den 16. December 1846. [handtekening van Hesse] Adolph Hesse, Musikdirektor Sr. Majestät des Königs von Preussen, erster Organist der Hauptkirche St. Bernhard und Verdienst Mitglied des vereins zur Beförderung der Tonkunst in den Niederlanden".

[vertaling: de heer Lemmens, een zeer talentvol musicus, is vanaf september bij mij geweest, en heeft onderricht in orgelspel en compositie bij mij genoten. De heer Lemmens was in die tijd zo vlijtig dat hij verscheidene van de moeilijkste en grootste orgelstukken nu beheerst en met de juiste benadering vertolkt. Ook heeft hij een fuga voor dit instrument onder mijn leiding gecomponeerd, die getuigt van een zeer grondige vorming in de ernstige muziek. Zijn kennis maakt hem bevoegd om leraar orgel aan het conservatorium te worden.]

Het is precies dit archiefstuk, waarvan Lowell Lacey in 1979 een transcriptie publiceerde, dat we thans in reprint weergegeven, zodat het bestaan of de juistheid ervan niet meer in twijfel kan worden getrokken. Of Lemmens deze aanbeveling heeft meekregen ruim voor of bij zijn vertrek uit Breslau weten we niet. Wanneer Lemmens zijn studie te Breslau precies heeft beëindigd, valt vooralsnog ook niet te achterhalen. Indien het einde van Lemmens' studie zou samenvallen met de datum van het document, dan heeft Lemmens slechts enkele maanden in Breslau gestudeerd. In elk geval is duidelijk dat deze brief van Hesse de kandidatuurstelling van Lemmens als toekomstig leraar orgel aan het Koninklijk Conservatorium te Brussel moest ondersteunen en dat deze wellicht op vraag van directeur J.-F. Fétis is geschreven toen er wellicht nog geen vuiltje aan de lucht was...

In het archief van mevrouw Clairfayt vonden we ook nog een brief waarin George Schmitt, "organiste du grand orgue de St. Sulpice, Professeur d'orgue à l'école de Musique religieuse"⁽¹¹⁾ in zijn inleiding een deplorabele toestand van de Parijse orgelwereld in 1857 schetst:

"Monsieur,

Vous savez par experience qu'elle triste musique d'orgue nous faisons à Paris, musique sans style, sans forme et sans dignité. Vous savez aussi Monsieur, quelle est l'intelligence de nos éditeurs, quand il s'agit d'autres choses que d'une polka ou d'une quadrille. C'est intolérable et cependant nous courbons tous la tête devant cette fatalité. Vous savez qu'il y a cependant encore quelques artistes de l'école d'Allemagne à Paris; pour qui une fugue de Bach est un besoin, et je me flatte d'en être un de ceux là. L'école de musique religieuse sous la Direction de M. Niedermeyer, à laquelle je suis attaché, comme professeur d'orgue, fait cependant son petit bruit, et nous espérons que toute tradition de vrai musique d'orgue ne pas entièrement perdu. Bach, c'est l'étude indispensable [...]"

EINDNOTEN

⁽¹⁾ L. LACEY, *Jaak-Nikolaas Lemmens (1834-1881) Jeugd en Opleiding*, in: *Adem*, XV, 1979, nr. 1, p. 27-35.

⁽²⁾ L. LACEY, *art.cit.*, voetnoot 32.

⁽³⁾ W.J. PETERSON, *Lemmens, His Ecole d'orgue, and Nineteenth-Century Organ Methods*, in: *French Organ Music from the Revolution to Franck and Widor*, New York, 1997², p. 63.

⁽⁴⁾ Voor wie het hele verhaal uitvoerig en gedetailleerd wil lezen, verwijs ik graag naar: E. KOOIMAN, *Jacques Lemmens, Charles-Marie Widor en de Franse Bach-traditie*, Amsterdam, 1988. — E. KOOIMAN, *La sainte tradition: essai de démystification*, in: *Orgues méridionales*, 1989, nr. 34, p. 65-89. — E. KOOIMAN, *Jacques Lemmens, Charles-Marie Widor und die französische 'Bach-Tradition' I*, in: *Ars Organi*, 1989, nr. 4, p. 198-206. — E. KOOIMAN, *Jacques Lemmens, Charles-Marie Widor and the French Bach tradition*, in: *The American Organist*, 1995, nr. 3, p. 56-64.

⁽⁵⁾ F.J. FÉTIS, *Biographie universelle des musiciens et bibliographie générale de la musique*, Parijs, 1863², dl. V, p. 267-268.

⁽⁶⁾ ARCHIEF CLAIRFAYT, diploma orgel van J.N. Lemmens: "Conservatoire royal de musique de Bruxelles. Concours de 1845. Mr. Lemmens, Jacques Nicolas a obtenu le premier prix d'orgue au Concours de l'année 1845. Bruxelles, le 16 novembre 1845".

⁽⁷⁾ ARCHIEF CLAIRFAYT, brief van het ministerie van binnenlandse zaken aan J.N. Lemmens d.d. 7 juli 1846.

⁽⁸⁾ F.J. FÉTIS, *Revue critique/Nouveau Journal d'orgue à l'usage des organistes du culte catholique, publié par M. Lemmens, professeur d'orgue au conservatoire Royal de Musique de Bruxelles*, in: *La Revue et Gazette musicale*, 1851, nr. 18, p. 29-30.

⁽⁹⁾ A. HESSE, *Kleine Zeitung*, in: *Neue Zeitschrift für Musik*, 1852, nr. 36, p. 163.

⁽¹⁰⁾ ARCHIEF CLAIRFAYT, document van A. Hesse, dd. 16.12.1846.

⁽¹¹⁾ ARCHIEF CLAIRFAYT, brief van G. Schmitt, dd. 14 februari 1857.

Orgelbouw en -restauratie

PATRICK ROOSE

Het J.J. Delhaye-orgel van de Onze-Lieve-Vrouwkerk te Zandbergen gerestaureerd

I. GESCHIEDENIS

Over de voorgeschiedenis zijn slechts schaarse gegevens voorhanden. Tijdens een decanale visite aan de kerk van Zandbergen in 1746 wordt genoteerd dat er een mooi portaal en doksaal is; van een orgel wordt echter niet gesproken. Een archiefstuk vermeldt dat de Brusselse orgelmaker E. Le Blas in 1764 een occasie-orgel zou leveren, afkomstig van Brussel St.-Niklaaskerk.

Toen J.-J. Delhaye in 1839-40 een nieuw orgel bouwde, verwerkte hij in het positief een kleine hoeveelheid ouder pijpwerk, dat naar men mag aannemen overgenomen is uit voormeld orgel.

De orgelmaker Delhaye was in die periode op het toppunt van zijn carrière gekomen en kon instrumenten leveren in de gehele provincie Antwerpen, over de grens in Nederlands Brabant en enkele keren ook in het aan Antwerpen grenzende Waasland; zijn activiteiten in Zandbergen en in Grimminge zijn eerder uitzonderlijke uitlopers.

De orgelkast werd vervaardigd door Nicodème Kok uit Schendelbeke (die nog elders orgelkasten heeft gemaakt, bijv. in Sint-Antelinks en vrijwel zeker ook in zijn eigen woonplaats Schendelbeke, vermits hij er het doksaal aanpaste). Het snijwerk werd voorzien door J.C. van der Beken, uit Geraardsbergen (die ook aan de orgelkast in het nabije dorp Schendelbeke werkte).

Het orgel in Zandbergen kende verder een vrij rustig bestaan, net zoals veel van zijn soortgenoten in het zeer rurale Zuid-Oost-Vlaanderen; de orgelinventarisatie van de jaren '1970 reveleerde in die streek een ongewoon

Afb. 10: het J.J. Delhaye-orgel in de Onze-Lieve-Vrouwkerk te Zandbergen.

© Wenceslaus Mertens

hoog aantal bewaarde historische instrumenten, omdat de vernieuwingsdrang hier maar matig geïnfiltreerd was.

Er valt alleen te signaleren dat het orgel in Zandbergen rond 1900 een aantal verbouwingen had ondergaan door de orgelbouwers Joris uit Ronse. En in 1985 werden de frontpijpen (die dreigden uit te vallen) gerestaureerd door G. Potvlieghe (Denderwindeke), met een onderhoudspremie van het Vlaams Gewest, dit in afwachting van de definitieve restauratie.

Deze laatste kon aangevat worden in 1997, naar ontwerp en onder leiding van J. Braekmans (Vorselaar); de werken werden nauwkeurig uitgevoerd door D. Potvlieghe (Oetingen) en voltooid in april 2000.

II. DE ORGELMAKER DELHAYE

Jean-Joseph Delhaye (°Antwerpen 1786 - †1845) ontsproot uit een familie die met recht de Antwerpse evenknie van de beroemde Gentse Van Peteghem-familie mag genoemd worden.

Bij deze orgelbouwer denken we meteen aan het toppunt uit zijn werkljst nl. de herbouw van het groot orgel in de Sint-Pauluskerk te Antwerpen. Van Jean-Joseph Delhaye zijn een aantal belangrijke orgels bewaard, maar een nog groter aantal is helaas verloren of grondig verbouwd: een opsomming van zijn belangrijkste realisaties moge dit verduidelijken.

- 1808-10 Antwerpen, St.-Carolus Borromeus (herbouw, in de 18de-eeuwse kast)
- 1814-15 Brasschaat (nieuw orgel; verdwenen)
- p1820-a1840 Evergem (nieuw orgel; slechts enkele pijpen bewaard)
- 1821 Antwerpen, kathedraal, groot org. (renovatie, in de 17de-eeuwse kast; instrument verdwenen)
- 1822 Wuustwezel (nieuw orgel; verdwenen)
- 1824 Antwerpen St.-Paulus (in de 17de/18de-eeuwse kast, grote renovatie)
- 1828 Diest, O.L.Vrouwkerk (nieuw orgel, nagenoeg integraal bewaard)
- 1830 Berendrecht (verdwenen)
- 1832 Wechelderzande (verdwenen)
- 1833 Hoogstraten, Begijnhof (nieuw orgel in de oude kast van 1772; gerestaureerd in 1999-2001)
- 1833-35 Brecht (nieuw orgel, verdwenen)
- 1834 "De Gelagen" (d.i. de oude naam van Steendorp) (nieuw orgel, bewaard)
- 1835-36 Paal (nieuw orgel; gerestaureerd door G. Schumacher)
- 1839-41 Rupelmonde (nieuw orgel; thans totaal verbouwd)
- 1839-40 Zandbergen (nieuw orgel; gerestaureerd 1997-2000)

- c1840 Kuntich (nieuw orgel; bewaard doch vervallen, o.m. tijdens brand beschadigd)
- 1840 Rijkevorsel
- 1841 Wezemaal (nieuw; thans totaal verbouwd)
- 1841 Hamont (nieuw; verdwenen)
- 1842 Opwijk (nieuw; thans totaal verbouwd)
- 1843 Antwerpen, Zwarte Zusters (nieuw orgel; kast bewaard, instrument totaal verbouwd)
- 1843-45 Tongerlo, abdij (nieuw orgel; windlade en deel pijpwerk thans in Glabbeek)
- 1844 Hoogstraten, Ursulinen (thans gerestaureerd door G. Willems en opgesteld in Asse, college)
- 1845 Borgerhout St.-Annakerk, afkomstig uit Antwerpen, St.-Eligius? (nieuw orgel; deels verbouwd)
- ? Herk-de-Stad/Donk (nieuw orgel; in verval)
- ? Antwerpen, St.-Antonius (slechts fragmentair bewaard)
- ? Antwerpen, jezuïetencollege (verdwenen)
- ? Antwerpen, kapel op de schoenmarkt (integraal bewaard)
- ? Goetsenhoven (nieuw, verdwenen)
- In Nederland :
- 1816 Hoeven RK kerk (nieuw; verloren in brand)
- 1820 Kwadendamme RK kerk (nieuw; niet meer aanwezig)
- 1823-24 Teteringen (nieuw; thans gerenoveerd)
- 1833-35 Dongen (nieuw; verloren in brand)
- 1836-39 Eindhoven, RK St.-Catharina (nieuw; gesloopt & enig pijpwerk in Boven-Leeuwen benut)

III. HET ORGEL EN DE RESTAURATIE

Het instrument in Zandbergen is geconcipeerd als balustrade-orgel. De eikenhouten orgelkast heeft een zeer traditionele structuur: voor het hoofdwerk een ronde middentoren, aan elke zijde geflankeerd door een vlak tussenveld en een ronde zijtoren; het positief is geplaatst als onderwerk, in de voet van de kast, met een prospect dat de balustrade doorbreekt. Het front van het onderwerk bestaat uit een centraal vlak veld en twee kleine zijtorens.

De inwendige infrastructuur was ruim bewaard gebleven (van windladen tot klaviatuur), maar vooral in het pijpenbestand viel een en ander te restitueren. Wat betreft het hoofdwerk: van de *Cornet* waren 2 koren verdwenen, de *Nasard* was vervangen door een strijker, van de *Fourniture* waren 4 koren verdwenen en het discant-spel *Clarinet* was helemaal weg.

Op het positief hadden de *Nasard* en de *Fourniture* plaats moeten ruimen voor twee strijkers en was de *Cornet* uitgedund.

Het pijpwerk was beschadigd door latere stemsleuven. Veel restauratie-werkuren gingen in het kopiëren van ontbrekende pijpen en het herstellen van de beschadigde.

De oorspronkelijke intonatie werd zo goed mogelijk heringevoerd: J.J. Delhaye intoneerde het labiaal-pijpwerk hier helemaal zonder toepassing van kernsteken (dit in contrast met Van Peteghem die vaak kleine kernprikjes aanbracht om een minder flitsende aanspraak van de pijp te bekomen).

De klaviatuur is ingebouwd aan de zijkant van het orgelmeubel (de organist heeft het altaar aan zijn rechterzijde). (Deze constructiewijze is courant bij Delhaye; bij de Van Peteghems daarentegen komt ze zo goed als nooit voor, zij plaatsen de klaviatuur altijd voor- of achteraan de orgelkast.)

Merkwaardig is de klaviertessituur van C tot g^{'''} (56 tonen); Delhaye's Vlaamse tijdgenoten lieten hun manualen slechts tot f^{'''} lopen (behalve bij enkele uitzonderingen waar ze dan meteen 5 volle octaven, zijnde van C tot c^{'''}, bouwden). Delhaye werkte op dat punt minder gestandaardiseerd: men ontmoet naast de traditionele klavieromvang C-f^{'''} ook de tessituur C-g^{'''} en heel regelmatig ook C-a^{'''} (58 tonen).

Het moderne voetklavier (ca. 1900?) werd vervangen door een klein pedaal naar Delhaye-model.

De originele windvoorziening was verdwenen; een nieuwe magazijnbalg werd geconstrueerd, bediend door een electro-ventilator.

IV. TECHNISCHE GEGEVENS

(registeropstelling:)

	A	15	14	13	12	11	10	09	08	07	06	05	04	03	02	01	
21																	20
22																	19
23																	18
24																	17
25								--	man. II	--							16
26								--	man. I	--							B

Grand-Orgue

- 01 Cornet V
- 02 Montre [8']
- 03 Bourdon 16
- 04 Quintaden [8']
- 05 Prestant [4']
- 06 Bourdon 8
- 07 Fluyte [4']
- 08 Doublet [2']
- 09 Nazard [3']
- 10 Veldfluyt [2']
- 11 Fournit. V
- 12 Trompet sup [8']
- 13 Trompet bas [8']
- 14 Clarinet sup [8']
- 15 Clairon bas [4']
- A Tremblant

Positif

- B Coppel
- 16 Cornet III
- 17 Prestant [4']
- 18 Bourdon 8
- 19 Doublet [2']
- 20 Fluyte sup [4']
- 21 Fluyte bas [4']
- 22 Fl.Traver. sup [8']
- 23 Nazard [3']
- 24 Fourniture III
- 25 Hautbois sup [8']
- 26 Basson bas [8']

manuaalomvang : C - g^{'''} (56 tonen)

pedaalomvang : C - c[°] (13 tonen),

kistpedaal aangehangen aan het Gr.Org.

Groot Orgel = manuaal II

Positief (onderwerk) = manuaal I

- Cornetten : ab cis'

deling bas/sup : c'/cis'

- *Coppel* : de registertrekker bewerkstelligt een schuifkoppeling tussen de beide manualen (Gr.Org. schuift boven Pos.)

- de *Tremblant* werkt op het gehele orgel

diapason : a = 421 Hz (bij 12° C en 52% relatieve vochtigheid)

temperatuur : getemperde stemming

winddruk : 80 mm WK

BIBLIOGRAFIE

- G. POTVLIËGHE, *Het Historisch Orgel in Vlaanderen*, dl I: *Oost-Vlaanderen (Rijksdienst voor Monumenten- & Landschapszorg)*, Brussel, 1974, p. 156-157, afbeelding: p. XXIII/62.
- J.-P. FELIX, *Geschiedenis van het orgel te Zandbergen*, in: *Mededelingen van het Centraal Orgelarchief*, VIII, 1976, p. 80-84.

KAMIEL D'HOOGHE

Nieuw koororgel in de abdij te Grimbergen Een Zuid-Nederlands orgeltype in laat-17de-eeuwse stijl ⁽¹⁾

I. VORIG KOORORGEL

In afwachting van de restauratie van het groot orgel, dat al meer dan dertig jaar buiten gebruik is, is in de abdijkerk van de Norbertijnen te Grimbergen — tevens parochiekerk — de noodzaak ervaren van een goed instrument dat dienstbaar is voor de liturgische muziekpraktijk van de kloosterlingen, de koren en de gemeenschap.

In 1981 maakte Ghislain Potvlieghe, op verzoek van toenmalig Pastoor-Deken Piet Wagenaar een merkwaardig "Sweelinckorgel" — onder meer geïnspireerd op belangrijke fragmenten uit het oeuvre van Dirk de Swart uit Utrecht. ⁽²⁾

Dit goedklinkend koororgel stond in het midden van het hoogkoor, had een rijke klankuitstraling, maar nam gedeeltelijk het uitzicht op het hoofdaltaar weg. Iedereen wist echter dat dit van tijdelijke aard was. Na twintig jaar goed functioneren is het "Sweelinckorgel" overgeplaatst naar de gotische Sint-Baafskerk te Mere bij Aalst. ⁽³⁾

II. NIEUW KOORORGEL

Joris Potvlieghe heeft met het maken van een Zuid-Nederlands orgeltype van de laat 17de-eeuwse stijl een dubbelslag gedaan. Het is het eerste nieuw gemaakt orgel dat nauw aansluit bij de Zuid-Nederlandse historische instrumenten die drie honderd jaar eerder in onze streken werden gemaakt. Het is het eerste nieuw gemaakte orgel van deze jonge Vlaamse orgelmaker die ook bekendheid geniet als clavechordenbouwer. ⁽⁴⁾

Afb. 11 : Het nieuwe koororgel in de abdij te Grimbergen
© Bert Vanderlinden

De *Oktaaf 4* staat integraal op de lade. Het mensuurbeeld loopt parallel met dit van de *Prestant 8*. Vanaf het klein oktaaf is het pijpwerk gemaakt van een loodtin/legering. De *Superoktaaf 2* heeft een mensurering en labiëring die een halve toon enger is als deze van de *Prestant 4*.

De samenstelling van de *Sesquialter II* sluit aan bij de Vlaamse traditie. Samenstelling: $C = 4/5^1 + 1^{1/3^1}$; $c^\circ = 2^{2/3^1} + 1^{3/5^1}$

Het groot oktaaf van de *Mixtuur III-IV* telt drie koren, vanaf het tweede oktaaf klinken vier koren.

De houten pijpen zijn respectievelijk aan de linker- en rechterzijde van de orgelkast op eikenhouten banken opgesteld en via loden conducten met de windlade verbonden.

© Bert Vanderlinden

Afb. 12: de cornetbank

De fluitregisters zijn gebaseerd op gegevens van Bremser. Alle pijpen van de *Fluit 4* zijn gedekt, met verschuifbare hoeden.

De eikenhouten pijpen van C-Gis hebben dezelfde mensuren en bouwkenmerken als de houten pijpen van de *prestant* en zijn ook symmetrisch opgebouwd. De mensuren zijn hier eng tot zeer eng en de opsnode is hoog tot zeer hoog.

De *trompet* heeft enge bekens met brede lepels en is gedeeld in bas en diskant. De knoppen zijn kurkvormig met uitholling voor de koppen van de lepel. De onderstukken van de beker

zijn van blik gemaakt, de bovenstukken van lood.

De *Cornet IV* is gemaakt met fluitmensuren. Dit zeer wijd gemensureerd register is gebaseerd op maten van het Goltfussorgel (1692) in de begijnhofkerk te Leuven. Het pijpwerk is opgesteld op twee verhoogde cornetbanken achter de bovenvelden.

VII. KLANKOPBOUW

Het enge mensuurbeeld verleent de klank van de diverse registers delicate en kleurrijke klankkarakteristieken.

Het klankkarakter is transparant, sierlijk en kernachtig.

Dit klankbeeld is bewust gekozen en is het gevolg van een diepgaande studie van de Vlaamse orgelbouw rond 1680. Tot voldoening van velen sluit dit instrument ook goed aan bij het meubilair en de architectuur van de basiliek die in de huidige vorm, in 1700 werd ingewijd.

De in de bas tamelijk eng gemensureerde *prestant*registers lopen in de diskant eerder breed uit, zowel in de labiëring als de mensurering.

Als gevolg hiervan, mede door de dubbelkorigheid van de *Prestant* komt de diskant sterk op de voorgrond. Hiermee wordt een rijke bovenbouw bereikt. Door de verenging van de *Superoktaaf 2* wordt een betere versmelting van de 8-4-2 opbouw van de *principalen* verkregen, terwijl ook de "Spaltregistratie" van *Holpijp* met de *Superoktaaf* mogelijk is.

De fluiten hebben een eerder bescheiden volume, maar klinken door de enge mensuur, kernachtig, kleurrijk en poëtisch. Door een lichte aanspraak ontstaat een afgelijnd klankbeeld. Vanaf de discreet belijnde bas gaat de klankontwikkeling via het tussenregister over naar de verfijnde klankrijkdom van een rijkelijk openbloeiende diskant.

In de diskant van de *Quintfluit* zorgt het cilindrisch open pijpwerk voor een goede versmelting met de *prestant*registers.

De *Trompet* spreekt vlot aan, heeft een stralende heldere klank en leent zich tot inspirerende soli, zowel in de bas als de diskant. Dit tongwerk vermengt zich ook goed met de *terts*registers en de *mixtuur*.

De *Cornet* is een briljant soloregister dat tevens als een stralende bovenbouw voor de *Trompet* functioneert. Het pijpwerk is gemaakt uit een lood/tin legering.

VIII. DE ORGELKAST

Zonder in kopieën te willen vervallen, stonden voor de vormgeving en de afwerking eveneens 17de-eeuwse modellen als voorbeeld.

De *kastvoet* heeft vier zware hoekstijlen. Hier bevinden zich ook het klavier, het kistpedaal, de registerwalsen, het wellenbord, de blaasbalg en de ventilator. De sierlijke plastische vorm van de uitkraging legt de verbinding van de

smallere kastvoet naar de bredere bovenkast en is geschaafd vanuit massieve blokken.

Het *middenplateau* is het centrum of het middenrif van het orgel. Het is een bewuste keuze geweest van de orgelmaker om dit deel zowel uitwendig als inwendig

Afb.13 : detail van de rugwand

een dragende functie te geven, respectievelijk voor de bovenkast en de windlade. Het middenplateau is constructief opgevat als een stevig raamwerk dat naast zijn dragende functie ook toegang verleent tot de kleppenkast.

De uitneembare panelen zijn rijkelijk versierd met snijwerk. Onder de zijtorens en de middentoren bevinden zich ronde schuiven die met hetzelfde snijwerk in bas-reliëf worden versierd.

De twee zijtorens en de middentoren van de *bovenkast* zijn rond. De kroon van de middentoren gaat over van een halve cirkelvorm naar de rechtehoekige vorm. De pijpvelden links en rechts van de middentoren zijn verdeeld in een onder- en bovenveld. De bovenvelden zijn loos.

Boven de torens is rijkelijk snijwerk van panelen in bas-reliëf aangebracht. Hierop zijn de wapenschilden van de abdij en de prelaat uitgewerkt.

Het abdijswapen stelt de feniks voor. Het abtswaapen, met als leuze 'door de band van de vrede' heeft op blauw veld een omgekeerd kruis.

De versiering loopt door langs de zijkanten van de kast en de middentoren. De middenconsole is rijkelijk versierd met uitneembare panelen in bas-reliëf, die onder andere muziektrofeeën, engelen en acanthusbladeren uitbeelden.

Onder de middentoren bevindt zich een ovalen cartouche die het bouwjaar 1999 van het orgel vermeldt en die versierd is met zuiver bladgoud. De middentoren wordt geschraagd door een druiper en de zijtorens door cherubijnen.

De sierlijke ondiepe orgelkast straalt harmonie uit in de verhoudingen van de vormgeving en de versieringen. Het beeldhouwwerk is gebeiteld en gesneden door Donaat Van Overschelde.

IX. REGEERWERK EN HOUTBEWERKING

De klaviertoetsen, het kistpedaal, het wellenbord, de dokken, de achtkantige wellenstokken, de wellenarmen en de magazijnbalg zijn van eikenhout.

Het klavier is uitgevoerd als staartklavier, de ondertoetsen belegd met been, de boventoetsen met ebbenhout. De frontonnetjes hebben een langse profilering. De registerknoppen, gedraaid uit ebbenhout, zijn ca 40 mm lang.

Het voetklavier, uitgevoerd als aangehangen kispedaal, komt op sierlijke wijze uit de onderkast en is gemaakt naar historische voorbeelden. De magazijnbalg met een inslaande en uitslaande vouw is aangedreven door een elektrische ventilator.

De mechaniek is precies, de aanslag is aangenaam, soepel en inspirerend. De controle op de aanzet van de klank en het sluiten van het ventiel stimuleert zingend orgelspel met een verfijnde articulatie.

Alle verbindingen van de constructiebalken binnenin de kast zijn uitgevoerd met zwaluwstaarten.

Bij de verwerking van het hout is maximaal rekening gehouden met de structuur en de tekening van de nerf en de spiegels die in bloemmotief zijn verlijmd.

Het lijstwerk is geschaafd met door de orgelmaker zelf ontworpen profielen.

X. ENKELE SAMENVATTENDE INDRUKKEN

Het nieuwe koororgel van Joris Potvlieghe oogt fraai in een mooie en goedklinkende basiliek.

De intonatie is met zorg, vakkundigheid, precieze aanspraak en zin voor klankgeving gedaan.

Vanuit de zangerige *Prestant 8* - met grote draagkracht en een nobele klankontplooiing - ontwikkelt zich een *consort* van principalen.

De klaviermuziek van P. Cornet, G. Frescobaldi, de preluden en fugen van Bach en zoveel andere meesterwerken worden hier beademd vanuit veel zin voor klankgeving.

De *Fluiten* hebben een poëtische kleurenpracht die in de diskant mooi openbloeit en die ook toelaat sommige polyfone werken uit *Das Wohltemperierte Klavier* te vertolken.

De *Quintfluit* met haar discrete baskant en haar open klinkende diskant, vermengt zich goed met de andere fluitregisters maar ook met de principalen in de verklanking van de canzona's van G. de Macque en Italiaanse tijdgenoten. Een Italiaans *Ripieno* kan worden geëvoceerd.

De *Sesquialter* mengt zich als tertsmixtuur goed met de principalen en geeft vooral de bas extra kleur en belijning. Dit tertsregister is uiteraard zeer bruikbaar in duo's van Clérambault en anderen, maar ook in het plenum in de grotere werken van Sweelinck.

De *Cornet* is een breedklinkend soloregister met veel presence. Begeleid door de principalen 8' en 4' komen de notenguirlandes in de grote cornetfantasia's van Abraham Van den Kerckhoven uitstekend tot hun recht.

Het stralend Grand Jeu en het glinsterend Plein Jeu zijn twee gelijkwaardige klankkronen.

Het gebruik van het kistpedaal biedt ook nog de mogelijkheid om zelfs de *Fantasia super: Komm, heiliger Geist, Herre Gott* BWV 651 en *Nun komm' der Heiden Heiland* BWV 661 uit de *Achtzehn Choräle von verschiedener Art* van Bach te verklanken dit met het grote plenum van principalen, tongwerk en terstregisters.

Er blijven nog een paar desiderata:

de tremulant is onstabiel, wellicht veroorzaakt door een negatieve beïnvloeding van de blaasbalg op de stoel van het orgel.

De slepen van enkele registers -waaronder de mixtuur - functioneren nog niet soepel genoeg.

Hoe zou het komen dat de klankontwikkeling voordeliger overkomt met geopende achterpanelen? Deze ervaring spreekt de theorieën van de reverberatie van het gesloten orgelmeubel als klankkast tegen.

Kamiel D'Hooghe, die de bouw van het orgel op de voet volgde, speelde het nieuwe koororgel in op 5 mei 2000.

EINDNOTEN

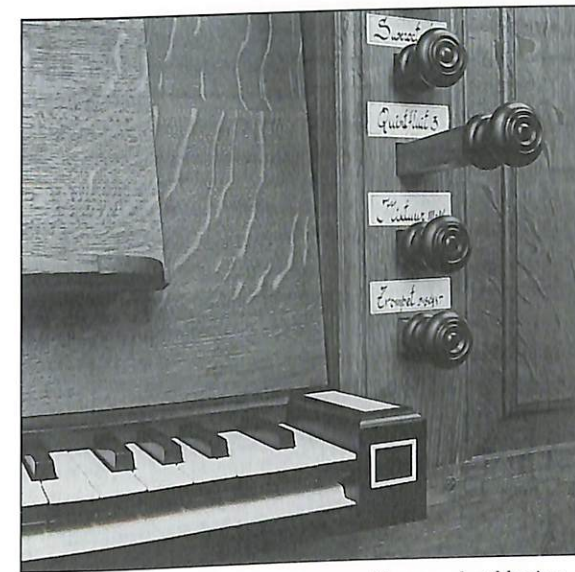
⁽¹⁾ K. D'HOOGHE en J. POTVLIEGHE, *Inspelingsbrochure*, Grimbergen, abdij, 5 mei 2000.

⁽²⁾ K. D'HOOGHE, *Merkwaardig nieuw koororgel in de Abdijkerk te Grimbergen*, in: *Orgelkunst*, IV, 1989, nr. 3, p. 13-17.

⁽³⁾ *Eigen schoon*, X, 1999, nr. 3, p. 14.

⁽⁴⁾ Stan Arnouts, eveneens een Vlaamse orgelmaker, heeft in 1995 in de Sint-Niklaaskerk te Herfelingen-Herne een geslaagde reconstructie van een 17de-eeuws Utrechts orgel rond 1650 gemaakt. Hierbij trad Koos van de Linde op als adviseur. Zie hierover ook: K. D'HOOGHE, *Herfelingen-Herne: St.-Niklaaskerk nieuw orgel*, in: *Orgelkunst*, XVIII, 1995, nr. 4, p. 168, 180-181.

⁽⁵⁾ M. LEMMENS, *Geschiedenis van het Niehoff-orgel in de Sint-Quintinuskerk, thans kathedraal te Hasselt (I)* in: *Orgelkunst*, XXIV, 2001, nr. 1, p. 2-26; — nr. 2, p. 91-116. — W. MERTENS, *Jan en Blasius Bremser (ca. 1610-1679) "oigelmacker woonende binnen Mechelen"*, in: *Orgelkunst*, XXIV, 2001, nr. 2, p. 91-116. — J.P. FELIX, *Zeventiende-eeuwse orgels in Brussel en Wallonië (deel I)*, in: *Orgelkunst*, XXIV, 2001, nr. 4, p. 195-210.

© Bert Vanderlinden

Afb. 14 : detail van de registertrekkers en het klavier

In memoriam

Pieter Loncke — orgelbouwer (1901-2001)

Afb. 15 : Pieter Loncke

Pieter Loncke, genaamd naar zijn grootvader Pieter Loncke (1821-1897) die de stichter was van het West-Vlaamse huis Loncke, werkte bijna steeds in de schaduw van zijn oudere broer Jos Loncke (1895-1958).

In de jaren voor de eerste wereldoorlog werd hij als jonge knaap, samen met zijn oudere zus Agnes, naar Hondschote gestuurd, om aldaar het huis te bewonen waarin vader Frederik een "pied à terre" had met het oog op zijn activiteiten in Frankrijk. Pieter liep er een tijdje school en deed aldaar zijn grote genegenheid op voor Frans-Vlaanderen. Hij leerde het vak uiteraard bij zijn vader, en wanneer na W.O. I de orgelbouw stilaan herleefde, was een van zijn eerste werken de herstelling van het orgel in Steenvoorde, net over de grens.

Nadat zijn oudste zuster Maria huwde met Hilaire Vandoren uit Ghyvelde werd het huis te Hondshoote overbodig en gingen de zaken verder te Ghyvelde (bij Duinkerke), tot in 1934. Daarna werden de activiteiten in Noord-Frankrijk opgegeven wegens het protectionisme van de Franse staat.

Pieter werd gedecoreerd met de arbeideretekens voor 25 en 50 jaar dienst bij de firma Loncke. Het grote orgel van Diksmuide is het laatste waaraan hij meewerkte (intonatie) voor hij pensioengerechtigd werd. Zijn blijvende verbondenheid met het familiebedrijf uitte hij door later, bij het plotse overlijden van Gerard Loncke, een poosje het werkplunje weer aan te trekken en het atelier uit de nood te gaan helpen: daarbij leerde hij Gabriël Loncke de intonatieknepen aan bij de orgels van Gent Sint-Martinus en van Watervliet.

Een van zijn grote verdiensten is het bijhouden — in het geheugen — van tal van historische gegevens en anekdoten: tijdens de laatste jaren van zijn leven heeft Gabriël Loncke veel van deze gegevens gnoteerd. Neef Gabriël wist nonkel Pieter er uiteindelijk toe te bewegen om zijn herinneringen te publiceren (zie *bibliografie*). Zo kon Pieter bijvoorbeeld heel wat vertellen over orgels die in W.O. I vernield werden en waarover geen archief meer bestaat. Vermeldenswaard is dat door zijn toedoen het orgel van Haringe (1778) op zijn oude toonhoogte gebleven is en het unieke historische pijpwerk aldus voor inkorting behoed werd: ook dat bewijst welk respect hij voor het verleden ontwikkeld had. Tot op zeer hoge leeftijd was hij zelfredzaam en uiteindelijk beleefde hij nog het genoegen om als honderdjarige gevierd te worden. (PATRICK ROOSE)

BIBLIOGRAFIE

— P. LONCKE, *Uit het leven van 'Pietje' Loncke, orgelmaker te Hoogstade / volgens herinneringen van zijn zoon Frederik, en neergeschreven door diens zoon, Pieter Loncke*, in: *Bachten de Kupe*, XXXVI/6, nov.-dec., 1994, p. 153-157.

— P. LONCKE, *Jeugdherinneringen uit Frans-Vlaanderen 1911-1914*, in: *Bachten de Kupe*, XXXVII/1, jan.-febr., 1995, p. 15-24; — XXXVII/2, 1995, p. 39-48; — XXXVII/3, 1995, p. 63-72.

— H. LONCKE, *Bedrijvigheid van de firma Loncke in Frans-Vlaanderen*, in: *Frans-Vlaams Jaarboekje*, I, 1968, p. 82.

— Id., *Geschiedenis van een orgelbouwersgeslacht Loncke*, in: *Frans-Vlaams Jaarboekje*, IV, 1971, p. 10-13.

Besprekingen

CD's

Charles-Marie Widor — Symphonies 5 & 6 (van den Heuvelorgel, Katarinakerk, Stockholm). KRISTIAAN SEYNHAVE, orgel. Uitgave: René Gailly CD87 173

De gebroeders van den Heuvel uit Dordrecht kregen de opdracht voor de bouw van een nieuw instrument in de Katarinakerk, die in 1990 volledig door brand vernield werd. In 1995 werd de herbouwde kerk opnieuw in gebruik genomen. Er werd gekozen voor een orgel in Frans-symfonische stijl. De eiken kast werd gekopieerd naar het eerste orgel uit 1751.

Het drieklaviersongel telt 62 registers. De manualen bevatten 61 toetsen (C-c''') en het pedaal 32 (C-g'). De speeltafel staat los van het meubel. De tractuur voor het hele orgel is mechanisch met barkermachine. De registratuur is elektrisch met 999 combinaties.

In oktober 2000 werd de eerste opname gerealiseerd door Gilbert Steurbaut. Voor de uitvoerder Kristiaan Seynhave is het tevens zijn eerste CD-opname.

Hij koos voor twee vijfdelige symfonieën van Charles-Marie Widor (1844-1937), beiden uitgegeven als opus 42 in 1879. De CD laat ons een zeer gedreven organist horen. Seynhave opent met de zesde symfonie: het openingstempo ligt behoorlijk hoog. Het orgel klinkt indrukwekkend in de tutti's, open in de fluiten, strelend in de strijkers, zangerig in de solotongwerken. Het orgelspel blijft steeds duidelijk.

Het boeklet bevat naast de dispositie, een drietalige (F, E, NL) korte toelichting over de componist, de orgelsymfonie, de twee gespeelde symfonieën, Cavallé-Coll, van den Heuvel en de uitvoerder. (RP)

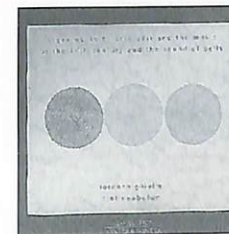

Tintinnabulum — organworks by Arvo Pärt, and the music of the 16th century and the sound of bells (Ebertorgel, 1558 & Metzlerorgel, 1998). LORENZO GHIEMI, orgel.

Uitgave: Winter & Winter, München

Deze CD presenteert verrassende en geslaagde combinaties van orgelwerk uit het Buxheimer Orgelbuch, ca 1470, Hans Kotter, † 1541, Arnold Schlick, † 1521, John Redford, † 1547, Jean de Macque, † 1614, William Byrd, † 1623 met composities van de vooraanstaande componist Arvo Pärt: *Annum per annum* (1980), *Pari intervallo* (1981), *Trivium* (1988), *Mein Weg hat Gipfel und Wellentäler* (1989).

De historische muziek danst, ademt en zingt op een speelse wijze op het unieke Ebertorgel van 1558 in de Hofkirche te Innsbruck, in 1976 gerestaureerd door Jürgen Ahrend. De werken van A. Pärt tasten op een sobere originele wijze nieuwe klankhorizonten af en worden vertoet op het Andreas Metzlerorgel (1998) opus 600 voor de Pfarrkirche, Hopfgarten in Tirol. De bronzen klokkenklanken luiden deze CD in, ondersteunen mee de tactus van enkele orgelwerken en brengen harmonisch geïntegreerde leid(luid)motieven tussen enkele stukken.

De Italiaanse organist Lorenzo Ghielmi speelt dit originele programma met meesterlijk inzicht en uitgebalanceerde articulaties, uitgekiende registraties en een welhaast soeverein beheerste cadans en dit vanaf het begin tot het einde. Van de hele opname gaat een grote klankrijkdom en een verheven rust uit. In het originele, uiterst verzorgde booklet zijn de disposities van beide orgels vermeld. (K.D.)

Orgelwerken van Palestrina & De Macque. (Lorenzo da Prato- orgel 1471-1475).

LIUWE TAMMINGA, orgel. Uitgave: Accent ACC 96115 D

Voor de Nederlandse musicus Liuwe Tamminga, als organist verbonden aan de San Petroniobasiliek te Bologna, kent het Lorenzo da Prato-orgel geen geheimen en de Italiaanse compositievormen en specifieke musiceerstijl zijn hem op het lijf geschreven.

Met verfijnde klankbeheersing vertolkt hij de acht ricercari van Giovanni Pierluigi da Palestrina, afgewisseld met diverse composities van Giovanni de Macque. Ook werk van zijn Napolitaanse collegae Scipione Stella en Rinaldo dell'Arpa en een uniek werk voor orgel van Filippo de Monte zijn verklankt. Deze verzorgde opname geeft een goed klankbeeld van de volle dragende klank van de grote tinnen pijpen van de principaal 24' in combinatie met 12' en de hoger liggende registers. Grote poëzie klinkt in de registercombinatie van *Principale* (12') met de *Flauto XII*, of samen met de *Flauto VIII*. Naast

de dispositie en de verschillende registraties zijn er in het booklet ook boeiende toelichtingen door Marc Vanscheeuwijck (K.D.)

300 Years of European Organ Music on 2 monumental Dutch organs.

TON REIJNAERDTS, orgel.

Uitgave: TRA2000-01, Planodok 12, 6218ET NL-Maastricht.

De nogal ambitieuze titel van deze CD wordt gerechtvaardigd door een programma dat loopt van het *Buxheimer Orgelbuch* (ca.1450) tot J.S. Bach. De tussenperiode wordt opgevuld met namen als Attaignant, Sweelinck, Frescobaldi, Cabezón, Cabanilles, Du Mage en Buxtehude; een eerder heterogeen gezelschap.

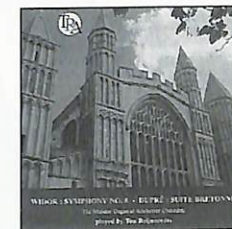
De twee bespeelde orgels in Nederlands Limburg zijn: Beek, Hervormde Kerk (De Rijckere-orgel, zie *ORGELKUNST* I/1-2, juni 1978, p. 50-56) en Gronsveld, St.-Martinus (Le Picard-orgel), ook weer een contrasterende keuze.

De tekst in het boekje is nogal generaliserend (beknopte ontwikkelingsgeschiedenis van het orgel, enz.), duidelijk op de all-round muzikliefhebber gericht. Ook de technische gegevens zijn summier (alleen dispositie), zodat deze CD niet op de eerste plaats voor de orgelfan bedoeld blijkt; veel vernieuwends zou die er ook niet vinden: restauraties als die van het orgel in Gronsveld (1974) beginnen toch al wat "gedateerd" te lijken. Evenwel moeten we er rekening mee houden dat deze hele realisatie het werk is van één bijzonder nijvere man, die er veel van zichzelf heeft geïnvesteerd. (P.R.)

The Mander organ at Rochester Cathedral England . TON REIJNAERDTS, orgel.

Uitgave: TRA2000-03, TRAudio, Planodok 12, 6218ET NL-Maastricht

Ton Reijnaerds worstelt zich met veel brio door de Widors achtste symfonie, een werk met Bruckneriaanse allures; een minder bevredigend gevoel hield ik over aan het orgeltype: mijn oor is (terecht?) geconditioneerd om deze muziek op een Frans romantisch orgel te beluisteren; doch dit klinkt misschien puristisch of zelfs cliché. Ook is deze muziek minder goed gediend met de droge akoestiek in vele Engelse kerken. Opvallend is wel de zeer grote dynamiek die op deze orgels tot stand kan komen. Als aanvulling vindt men nog twee delen van Dupré's *Suite Bretonne* (*Berceuse* en het geduchte *Fileuse*).

De tekst in het booklet heeft een hoge inhoudelijke densiteit. Ton Reijnaerds kreeg een professionele opleiding (orgel, compositie), was nauw betrokken bij de realisatie van het boek over Pereboom & Leijser (zie *ORGELKUNST* 1999, 1), en is daarnaast ook actief als fotograaf; de CD's, drie tot nu toe, zijn volledig eigen producties. (P.R.)

Barock und Rokoko. Dokumente schweizerischer Orgelbaukunst, (Armin Hauser-Orgels: Bolligen & Alt St. Johann). Volume I, ANNERÖS HULLIGER, orgel. Uitgave: M&S 5024/2, Müller & Schade AG, Postfach 715, CH-3000 Bern 7.

Bach — Händel — Delalande. Dokumente schweizerischer Orgelbaukunst, (Armin Hauser-Orgels: Leuggern, Tägerig). Volume II, ANNERÖS HULLIGER, orgel. Uitgave: M&S 5025/2, Müller & Schade AG, Postfach 715, CH-3000 Bern 7.

Bij het eerste oogcontact met de CD's kreeg ik de indruk de zoveelste evergreens voorgeschoteld te krijgen. Het omslag van het booklet komt nogal kitcherig over en de kleurenfoto's van de bespeelde orgels zijn zozeer verkleind dat ze eigenlijk niet opvallen. Gelukkig staan deze orgels duidelijker in zwartwit in het goed gedocumenteerde tweetalig (D/F) boekje. Daarin vind je naast toelichting bij de componisten en de orgels ook nog info over bouwer, uitvoerder en gebruikte registraties. Zelfs de gebruikte muziekkuitgaven worden vermeld.

De klinkende inhoud is wel de moeite waard. De ondertiteling van de tweeling luidt "Vielfalt in der Einheit — Einheit in der Vielfalt". Beide volumes zijn vanaf het begin als een geheel opgezet. Het programma bevat in deel 1 de "reeksvorm" zoals suite en variaties: stukken uit een 17de eeuwse collectie uit Amsterdam, *Recueil des Dances en Contre-Dances, Toccata VIII* van Georg Muffat, *Praeludium en Aria met 8 variaties* van J.F.Fischer, *Toccata und Capriccio* van Gottlieb Muffat, stukken uit *Solobuch für die Geige* uit een 18de eeuwse bron uit Berlijn, *Sonate IV en VI* van F.X.Schnizer, *Sonata tertia* van F.A.Maichelbeck, *Einige Schlagerien* van V.Rathgeber, *Toccata septima en 2 fugae* van J.E.Eberlin. Volume 2 levert de meer concertante stukken: *Tänze aus der Suite in D* en *Passacaille ou Grande Pièce* van M.F.Delalande, *Concerto grosso op.3 nr 4* en *Ouverture zu Admetus* van G.F.Haendel in een bewerking van de organiste; van J.S.Bach horen we het *Trio in d* BWV 583 en *Fuga in g* BWV 542, naast korallen uit cantates door de uitvoerder bewerkt.

Voor orgelbouwer Armin Hauser zijn de Noord-Duitse en Hollandse orgels de inspiratiebronnen. (R.P)

(Aan deze rubriek werkten mee: Kamiel D'Hooghe, Ronny Plovie en Patrick Roose)

Atelier Chris Maene

ORGELS — KLAVECIMBELS — FORTEPIANO'S

Nieuwbouw — Restauratie — Onderhoud

MAENE b.v.b.a.
Industrielaan 5
B-8755 Ruiselede

Tel. 051/68.64.37
email: info@maene.be
website: www.maene.be

ADEM

driemaandelijks tijdschrift
voor muziekcultuur
ADEM is in 2001 aan zijn
37ste jaargang toe met 4 themanummers

MUZIEK EN ONDERWIJS

muziek in het algemeen onderwijs
deeltijds kunstonderwijs (D.K.O.) - muziek
kunst secundair onderwijs (K.S.O.) - muziek
hoger kunstonderwijs (H.K.O.) - muziek

Abonnement Adem 1.000 Bfr (24,79 €)
buitenland 1.300 Bfr (32,23 €)

ADEM is een uitgave van de nationale koorfederatie "Het Madrigaal"
met medewerking van het Lemmensinstituut.

Info: Claudine Martens, Herestraat 53, 3000 Leuven - tel. 016/23 39 67 - fax 016/22 24 77
e-mail: claudine.martens@lemmens.wenk.be

Mededelingen

ORGANISTEN ONDERSCHIEDEN

Joris Verdin gepromoveerd

J. Verdin, docent orgel aan het Koninklijk Conservatorium te Antwerpen is op 17 september jl. aan de Katholieke Universiteit Leuven gepromoveerd tot doctor in de muzikwetenschappen. Onder het citaat van F.J.Fétis, 1855: *Si sa naissance fut modeste, l'harmonium a tant grandi, en quelques années, qu'il pourra bien devenir Seigneur et Maître*, verdedigde J. Verdin voor een internationale jury tijdens de openbare zitting de thesis: *Het Harmonium: een muzikaal-esthetische en speeltechnische studie van de ontwikkeling en het belang van het harmonium in Frankrijk, Duitsland en België*. Deze studie toont aan dat het harmonium een wezenlijke betekenis heeft gehad voor de muzikale esthetiek in de 19de eeuw. Vanuit theoretisch perspectief wordt aan het licht gebracht hoe het harmonium tegemoet gekomen is aan de noden van de muzikale expressie en hoe het op zijn manier deze expressie beïnvloed heeft. Vanuit de muziekpraktijk wordt de eigen speeltechniek behandeld, waaruit blijkt dat deze een hoog niveau bereikt heeft. Een overzicht van het repertoire bevestigt de artistieke identiteit van het harmonium.

Rijnsdorp-muziekprijs voor Maurice Pirene

Aan deze Nederlandse componist, organist en koordirigent werd op 24 november in de Utrechtse Domkerk de Rijnsdorp-muziekprijs overhandigd, als bekroning van zijn gehele oeuvre dat bestaat uit koorwerken, liederen, orgelstukken en kamermuziek. De laureaat, geboren in 1928 in Tilburg, is als organist nog steeds werkzaam in de St. Janskathedraal te 's-Hertogenbosch.

VERJAARDAGEN

CeBeDem, Belgisch Centrum voor Muziekdocumentatie, 50 jaar

CeBeDem is een muziekdocumentatie- en informatiecentrum, dat een belangrijke rol heeft gespeeld in de uitgave en promotie van de Belgische muziek. Het werd in 1951 opgericht en is een schakel tussen de componist, de vertolker en de musicoloog.
Info. Aarlenstraat 75-7, 1040 Brussel, tel. 02-230 94 30, fax 02-230 94 37, www.cebedem.be,
mail: Music-centre@cebedem.be

Jubileum: Gregoriusblad, jaargang 125, 2001, nr. 3, september

Het Nederlands kerkmuzikaal vakblad tot bevordering van liturgische muziek stelt in zijn jubileumnummer de waarde van het Nederlands in de liturgie centraal.
Nederlandse Sint-Gregoriusvereniging, Plompengracht 1, NL-3512 CA Utrecht

100ste verjaardag: Maurice Duruflé werd geboren op 11-01-1902

Op vele plaatsen wordt aandacht geschonken aan zijn werk. Speciale prijzen *Duruflé* worden uitgereikt te Calgary (Canada) en te Parijs. Op 17 en 18 januari vertolkt Philippe Lefevre het integrale orgeloeuvre in de kathedraal te Parijs.

Duitse componist Ernst Pepping 100 jaar geleden geboren

De vooraanstaande Duitse componist Ernst Pepping, op 12 september 1901 geboren en in 1981 overleden, is samen met Hugo Distler (1908-1942), Siegfried Reda (1916-1968) en Hans Micheelsen (1902-1973) gewaardeerd omwille van zijn vernieuwende polyfone koor- en orgelmuziek. Deze componisten hebben zich afgekeerd van de Duitse romantische stijl en

scheppen een frisse nieuwe klankenwereld met boeiende koormuziek. Ook hun meer rationele orgelmuziek spreekt aan door haar helderheid, musiceervreugde en spitsvondige speelsheid.

OVERLEDEN

Pierre Pidoux (1905-2001) overleden op 16 juli laatstleden in Geneve

De naam en betekenis van deze gezagvolle theoloog, musicoloog en organist blijft verbonden met de publicaties van het orgeloeuvre van Frescobaldi, Merulo, Kaufmann, van Noordt e.a. bij de muziekuitgeverij Bärenreiter. Hij baseerde zich steeds op intensief onderzoek van het bronnenmateriaal en zorgde hiermee voor uitgaven die in de moderne tijden na de tweede wereldoorlog door het organistenmilieu ten eerste werden gewaardeerd.

VARIA

Royal college of organists op Europees studiecongres te Brussel

Het Engelse *Koninklijk College voor Organisten* is een instelling die in 1864 werd opgericht en thans meer dan drie duizend leden telt.

Een democratisch verkozen raad, bestaande uit vele eminente Britse organisten en koördirigenten, staat in voor de leiding, samen met de tweejaarlijks verkozen voorzitter (2000-2002: Dr. Simon Lindley). Het Europese studiecongres werd dit jaar in Brussel gehouden gedurende de Brusselse internationale Orgelweek.

Het orgel in de geschiedenis van de Russische muziekcultuur

Het is een lijvig boek van bijna 484 bladzijden, geschreven door Leonid Isaakowitsch Rojsman en handelt in diverse hoofdstukken over de verschillende episoden van de Russische orgelcultuur en dit vanaf de oorsprong in de vroege Middeleeuwen, over de verschillende vormen van omgang met het orgel tijdens de 17de eeuw, de daaropvolgende eeuwen tot heden.

LEONID ROJSMAN, *Die Orgel in der Geschichte der Russischen Musikultur*, Gesellschaft der Orgelfreunde e.V. Mettlach, 2001

CURSUSSEN, CONCOURS EN CONGRESSEN IN 2002

Meester cursus Messiaen, Lemmensinstituut Leuven, 13-15 februari

De Zweedse organist Hans-Ola Ericsson leidt een meester cursus voor de orgelstudenten van het Lemmensinstituut en geeft tevens een orgelrecital.

Toehoorders zijn welkom. Vooraf aanmelden is noodzakelijk: Lemmensinstituut, Ria Vandecapelle, Herestraat 53 te 3000 Leuven. tel. 016/23 39 67; fax 016/22 24 77; e-mail: ria.vandecapelle@lemmens.wenk.be

Inschrijving compositieconcours Dom Bédos vóór 15 januari

De partituren worden ingewacht vóór 15 mei.

Info: Renaissance de l'Orgue Bordeaux, 14 rue du Maréchal Galliéni F-33150 Cenon

Intensieve cursus: Orgel- en kerkakoestiek, Stuttgart 16-19 januari

Info: Frauhöfer-Institut für Bauphysik, Nobelstrasse 12, D-70569 Stuttgart-Vaihingen.

Zwitsers orgelconcours, Glarius, Linthal, Näfels, 21-25 januari

Interpretatie- en improvisatieconcours met gevarieerd programma. Werk van: Sweelinck, Bach, Schumann, Liszt, Reger, Alain, en/of improvisaties.

Jury: Bernard Heiniger, Michel Bouvard, Guy Bovet & Rudolf Lutz.

Info: Mme Marisa Aubert, CH-1323 Romainmôtier, tel. +41 24 453 17 18

Orgelstudie reis Mallorca 8-15 februari

Info: Kulturmanagement, Schlossplatz 5, D-72172 Sulz a. N., www.mg-music.com

Studie orgeloeuvre Alain, conservatorium Leipzig 7-10 maart

Helga Schauerte leidt de cursus aan het nieuwe orgel.

Info: Kulturmanagement, Schlossplatz 5, D-72172 Sulz a. N., www.mg-music.com

Concours met werk van Messiaen en Bach, Luzern, 9-12 april

Jury: J. Boyer, H. Fagius, M. Henking, R. Scheidegger, W. Zerer.

Info: Musikhochschule Luzern Fakultät II, Obergrundstrasse 13, CH-6003 Luzern.

Compostieconcours Saarlouis inzending vóór 15 mei

Info: *Saarlouiser Orgeltage* Grüne-Baum-Strasse 2 D-66740 Saarlouis.

Joris Verdin & Kurt Lueders, harmoniumcursus, Parijs 30 mei-2 juni

Esthetiek en werk van Franck, Boëlmann, Vierne, Widor, Guilmant, Lemmens.

Info: Kulturmanagement, Schlossplatz 5, D-72172 Sulz a. N., www.mg-music.com

Concours, Erfurt 16-27 juli

Info: Silvius von Kessel, tel. +49 361 222 5238, e-mail: svkessel@aol.com

GdO Internationale orgeldagen, Luzern, 4-10 augustus

Info: Prof. Wolfgang Baumgratz, Sandstrasse 10, D-28195 Bremen

Bach-Academie, leiding Michael Radulescu, Porrentruy, 4-10 augustus

Info: Fondation pro Musica, case postale 290 CH-2900 Porrentruy.

tel. +41 32 466 51 09, www.promusica.ch

Concours Calgary Canada 7-17 augustus

Groots concours, groot repertoire, grote prijzen en all round jury.

Info: Organ Competition, 134, 11th Avenue SE, Calgary, Alberta, Canada T2G 0X5

Concours Grand Prix de Chartres 22 augustus-2 september

Info: 75 rue de Grenelle, F-75007 Paris, tel. +33 1 45 49 14 34

Agenda

Wenst u een orgelconcert te laten opnemen in deze agenda én de website van ORGELKUNST? Mail dan volgende gegevens : datum, uur, gemeente, plaats en vertolker(s) minimaal acht weken voor de verschijningsdata van ORGELKUNST naar: mail@orgelkunst.be of zend uw inlichtingen naar: Orgelkunst, Beiaardlaan 1 te 1850 Grimbergen (fax 02/305.69.88). Concertaankondigen die ons later bereiken, worden wel nog opgenomen op onze website (www.orgelkunst.be)

DECEMBER

zo 02 15.00 u Gent, St.-Baafskathedraal, crypte, J. Sluys & E. Sluys, viool

vr 14 20.00 u Antwerpen, Protestantse kerk (Lange Winkelstraat 5), J. Verdin

FEBRUARI

do 14 20.00 u Leuven, Lemmensinstituut, H.-O. Ericsson

Orgel Kapel Ten Eikenen Zonhoven
momenteel in voorbereiding

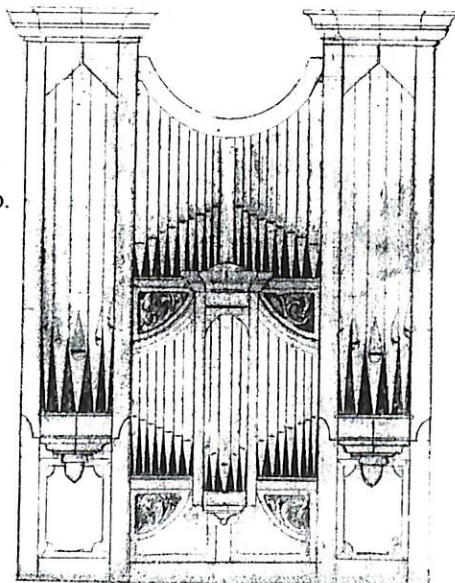
Orgel in vroeg 19de eeuwse stijl
Afwerking voorzien, eerste helft 2002.

Hoofdwerk 54 t. Borstwerk 54t.

Bourdon 8'	Bourdon 8'
Montre 8' sup.	Flûte Traversière 8 sup.
Prestant 4'	Flûte 4'
Octave 2'	Nazard 2 2/3'
Fourniture III	Doublette 2'
Cornet III	Tièrce 1 3/5'
Cromorne 8'	Larigot 1 1/3'

Tremblant doux
Pedaal aangehangen.

Orgelbouw Jos Moors Opleeuwstraat 61
3840 Borgloon Tel en Fax 012 74 41 02
GSM 0495 78 10 24

ANDRIESEN B.V.B.A

Anneessens
orgelbouw sinds 1830

*nieuwbouw
onderhoud
herstelling
restauratie
verbouwing*

zaakvoerder: Ing. Paul Andriessen
Benediktinessenstraat 10-12. 8930 MENEN
tel. en fax: 056/51.13.82

Een interessant orgel wordt
degelijk gemaakt, graag bespeeld
en goed onderhouden.

PIETER VANHAECKE
STEMMEN EN ONDERHOUDEN

G. Benoîtlaan 23/1

1170 Brussel

© 02/660.20.30

Een ruime ervaring als bron van kennis
en ambacht om uw orgel
-historisch of modern- degelijk te
onderhouden.

Duidelijke en juiste prijsopgave,
zorgvuldige afwerking.

1921. Bernard Pels werd geboren in Alkmaar, Noord-Holland, als zoon van orgelbouwer Anton Pels, en kleinzoon van orgelbouwer Bernard Pels. Na zijn natuurkundestudies in Delft trad hij in dienst in het orgelbedrijf van zijn vader. Hij huwde met de dochter van de Vlaamse orgelbouwer Gerard D'Hondt, en nam in 1962 diens bedrijf over in Herselt. In de daarop volgende 23 jaren zou hij 109 orgels bouwen (N), elf verbouwen (V) en veertien restaureren (R). De cijfers tussen de haakjes geven het aantal klavieren en registers aan. **1962** Olen, Sint-Martinus (N, II/12); Mechelen, Lemmensinstituut (N, II/8); Herk-de-Stad, Onze-Lieve-Vrouw (N, II/6); Kontich, Sint-Rita (N, II/3); Heist-op-den-Berg, Onze-Lieve-Vrouw (N, II/2); **1963** Muizen, Sint-Lambertus (N, II/17); Dessel, Sint-Niklaas (N, II/15); Rotselaar, Sint-Pieter (V, II/14); Genk, Sint-Jozef (N, II/9); Eindhout, Sint-Lambertus (V, II/8); Antwerpen, Rijksmuziekacademie (N, I/6); Boechout, Sint-Gabriël (N, II/3); Antwerpen, Lutherse Kerk (N, II/2); **1964** Merksem, Sint-Jozef (N, II/21); Bierbeek, Sint-Kamillusinstituut (N, II/15); Linkebeek, Sint-Sebastiaan (V, II/15); Eversel, Sint-Jacob (R, II/13); Berchem, Sint-Theresia (V, I/10); Sint-Truiden, Sint-Gangulfus (N, II/9); Turnhout, Pinksterkerk (V, I/8); Houtvenne, Sint-Adrianus (N, I/4); Gooik, privé (N, II/3); **1965** Ranst, Sint-Pancratius (R, II/25); Temse, Christus-Koning (N, II/20); Leopoldsburg, Heilig Sacrament (N, II/2); Antwerpen, privé (N, I/1); **1966** Kortenberg, Sint-Amandus (R, I/33); Antwerpen, Conservatorium (V, III/24); Herselt-Bergom, Onze-Lieve-Vrouw (V, II/12); Alken, Sint-Joris (N, II/9); Antwerpen, Conservatorium (N, I/8); Visé, Zusters Urselinnen (N, II/8); Turnhout, Sint-Franciscus (N, I/6); **1967** Deurne, Sint-Rumoldus (N, III/36); Herenthout, Sint-Pieter en Paulus (N, II/25); Grote-Brogel, Sint-Trudo (N, I/9); Vosselaar, Sint-Jozef-Werkman (N, I/9); Schilde, Sint-Guibertus (N, II/9); Rijnmenam, privé (N, II/9); Schoten, Sociaal Opleidingscentrum (N, II/8); Antwerpen, privé (N, II/7); Dongen (NL), Sint-Paulus (N, I/6); Herselt, Sint-Servatius (N, I/4); **1968** Herentals, Sint-Waldetrudis (N, III/38); Almelo (NL), Sint-Willibrordus (N, II/12); Turnhout, Sint-Elisabethgasthuis (R, I/10); Wilsela-Putkapel, Sint-Agatha (N, II/9); **1969** Hove, Sint-Laurentius (N, II/24); Geel-Ten Aart, Sint-Hubertus (N, II/18); Zutendaal, Onze-Lieve-Vrouw (R, II/17); Deurne, Onze-Lieve-Vrouw Altijdd. Bijstand (V, II/16); Massenhoven, Sint-Stephanus (N, II/14); Schelle, Heilige Familie (N, I/6); Tienen, Sint-Germanus (N, I/5); Zuun, Sint-Lutgardis (N, I/5); Halbeke, Zwartzusters Augustinessen (N, I/2); **1970** Wezemaal, Sint-Martinus (N, III/31); Retie, Sint-Martinus (N, II/13); Aalst, Opstandingskerk (N, II/10); Mol-Ginderbuiten, Sint-Jozef (N, II/10); Wilrijk, Sint-Jan (N, I/8); Turnhout, Sint-Pieter (N, I/5); Genk-Kolderbos, Maria Moeder van de Kerk (N, I/4); **1971** Ekeren, Sint-Vincentius à Paulo (N, II/12); Kleine-Spouwen, Sint-Aldegondis (N, I/6); Antwerpen, Seminarie (N, I/5); Antwerpen, Sint-Jozef (N, I/5); Etterbeek, Rijksmuziekacademie (N, II/5); **1972** Hasselt, Sint-Kwinten (N, III/37); Lanaken-Gellik, Muziekacademie (N, II/12); Schoten, Onze-Lieve-Vrouw Koningin (N, I/7); Veerle-Heikant, Sint-Jozef (N, I/5); **1973** Postel, Norbertijnenabdij (N, III/27); Klein-Vorst, Sint-Niklaas (V, II/17); Merksem, Heilig Sacrament (N, II/12); Schoten, Heilige Familie (N, I/8); Hasselt, Conservatorium (N, II/5); Tienen, privé (N, I/3); Schoten, Priorij Regina Pacis (N, I/3); **1974** Diepenbeek, Sint-Servatius (N, II/22); Ganshoren, Sint-Martinus (R, II/12); Leuven, Paters Dominicanen (N, I/5); Sint-Niklaas, Jozefienen (N, II/5); Zwijndrecht, Heilig Kruis (N, II/5); Sint-Niklaas, Verrezen (N, I/3); Hoogstraten-Wortel, Sint-Jan-Baptist (N, I/2); **1975** Heusden, Sint-Willibrordus (R, II/17); Brussel, Nederlands-Hervormde kerk (V, II/17); Schilde, Onze-Lieve-Vrouw (N, II/12); Gent, Rijksmuziekacademie (N, II/11); Sint-Niklaas, Sint-Niklaas (N, II/8); Heist-Goor, Sint-Alphonsus (N, I/7); Heverlee-Terbank, Onbevleete Hart van Maria (N, I/7); Antwerpen, St. Walburgis (N, I/5); Wolfsdonk, Sint-Antonius (N, II/5); Tongerlo, Norbertijnenabdij (N, I/2); **1976** Veldwezelt, Sint-Lambertus (R, I/10); Messelbroek, Sint-Michiël (N, II/9); Turnhout, Muziekacademie (St.-Antoniuskapel) (N, II/7); Tessenderlo, Sint-Martinus (N, I/5); Koersel, Muziekacademie (N, II/5); Herselt, Rusthuis Sint-Barbara (N, I/3); **1977** Hoevenen, Onze-Lieve-Vrouw (N, II/12); Jeuk, Sint-Joris (R, II/17); Herentals, Sint-Jan de Doper (N, II/16); Montenaken, Sint-Martinus (R, II/14); Niel-bij-As, Sint-Niklaas (N, II/14); Mortsel, Sint-Lodewijk (N, II/12); Wilrijk, privé (N, II/10); Hulshout, Sint-Mattheus (N, I/7); **1978** Eisden, Sint-Willibrordus (N, II/12); Heusden, privé (N, II/11); Turnhout, Sint-Pieter (N, II/8); Herent, Onze-Lieve-Vrouw (N, I/7); Kessel-Lo, privé (N, II/5); **1979** Wuustwezel, Sint-Lambertus (N, II/13); Averbode, Norbertijnenabdij (N, II/11); Wellen, privé (N, II/4); Heusden, Sint-Valentinus (N, I/3); **1980** Dendermonde, Sint-Egidius (R, II/17); Aarschot, Onze-Lieve-Vrouw (N, II/7); Herentals, Franciscanessen (N, I/3); Hilversum, KRO (N, I/3); **1981** Brasschaat, Sint-Antonius (R, II/18); Kasterlee, Sint-Willibrordus (N, II/10); Sint-Niklaas, Zusters Philippa Neri (N, I/3); **1982** Poederlee, Sint-Jan-Baptist (V, II/20); Tielen, Sint-Margarita (N, I/4); Sint-Niklaas, Zusters Philippa Neri (N, I/4); **1983** Gent, Onze-Lieve-Vrouw-kathedraal (R, IV/90); Lanaken, Sint-Norbertijnenabdij (N, II/3); **1985** Antwerpen, Onze-Lieve-Vrouwkathedraal (R, IV/90); Lanaken, Sint-Geservaas (N, II/21); Leuven, Sint-Quinten (N, I/4). In 1986 ging Bernard Pels op pensioen; zijn zoon Gerard Pels nam de zaak over. In 1996 overleed hij in Calpe, Spanje. Meer informatie bij: www.pels.be. Orgelbouw, Dorp 73, 2230 Herselt. Telefoon 014-54 46 58. Fax 014-54 14 93. Website: www.pels.be.

Orgeltijdschriften

- Ars Organi** — XLIX, 2001, nr. 3/sept.: M. WEYER, *Josef Rheinberger (1839-1901)*; H. HEIDE, *Joseph Callaerts, Ein belgischer Zeitgenosse Rheinbergers, und sein Orgelkonzert*; G. SEGGERMANN, *Kleine Orgelgeschichte der Hamburger Hauptkirche St. Katharinen*; R. EBERLEIN, *Über den Ursprung der gedeckten Orgelregister*; A. KITSCHKE, *Die restaurierte Grüneberg-Orgel von 1783 in der Französischen Kirche zu Potsdam*.
- De Orgelvriend** — XLIII, 2001, nr. 6/juni: D. SANDERMAN, *Amateurconcours: ontmoeting of krachtmeting?* G. SCHAAP, *Omroeporgels op hun bestemming?* Nr. 9/sept.: D. MOLENAAR, *Schnitger-orgel Uithuizen weer in oude luister*; T. VAN ECK, *In memoriam Jan Schmitz*; A. DE KORT, *Orgels in Rome (deel 2)*; nr. 10/okt.: L. GUNNINK, *Johann Ludwig Krebs*.
- Gregoriusblad** — CXXV, 2001, nr. 3/sept.: A. DE KORT, *Taal is ook muziek*.
- Het Orgel** — XCVII, 2001, nr. 5: J. VERDIN, *Léon Boëllmanns Heures Mystiques: orgelmuziek?*; CHR. HUIJK, *De Rijksdienst voor Monumentenzorg*; B. WINSEMIUS, *Sweelinck, zijn leerlingen, hun werk*; P. VAN DIJK, *Het orgel in de Dom te Innsbruck*; W. DIEPENHORST & R. VAN DIJK, *Het Verschuieren-orgel in de St. Petruskerk te Roggel*; H. FIDOM, *Nederlandse orgelbouw in de 20ste eeuw: achtergronden*.
- La Tribune de l'Orgue** — LIII, 2001, nr. 3: A. GOMMIER-DECOURT, *L'orgue d'Albert Alain*; E. LE DIVELECC, *Le quart d'heure d'improvisation*; R. BELLATTI, *Orgues historiques dans la Riviera del Levante*.
- L'orgue** — 2001-2 nr. 254: —, *encore Bach...St. Bois, Légimité d'une interprétation du "Clavier bien Tempéré"*; M. CLEMENT, *L'orgue dans "Der Volkommene Capelmeister" de Johann Mattheson*, G. GUILLARD, *L'influence française sur l'œuvre d'orgue de J.S. Bach*. nr. 3/255: themanummer: *La création organistique au féminin: de Joséphine Boulay à Marie-Louise Girod*; S. DURAND, *Une femme d'exception dans l'ombre de l'Institution nationale des Jeunes Aveugles: Joséphine Boulay*; F. SABATIER, *L'œuvre d'orgue de Mel. Bonis: éclairage sur les femmes et la création organistique en France; Hommage à Pierre Denis: réédition d'articles sur les femmes organistes et compositeurs, Henriette Roget, Marie-Louise Girod, Jeanne Demessieux, Rolande Falcinelli*; F. LEVÉCHIN, *L'œuvre de Rolande Falcinelli*; F. SABATIER, *Marie-Louise Girod nous parle de sa musique d'orgue*.
- L'orgue francophone** — 2001, juli: C. LUTZ, *Orgues en Alsace du Nord* (congresboek).
- Organist en Eredienst** — 2001, nr. 9/sept.: B. WINSEMIUS, *Sweelinck de vernieuwer*; H. JANSEN, *Ernst Pepping (1) Met het gevoel gedacht en met het verstand gevoeld*. Nr. 10/okt.: W.J. CEVAAL, *Studiedagen in Hattem en Cuyk*; H. KOEKOEK, *Bouwstenen voor de beginnende improvisator*.
- The American Organist** — XXXV, 2001, nr. 8/aug.: P. HARDWICK, *the Organ music of Peter Racine Fricker*; F. MORANA, *Probing organ Works of Bach* (deel 4); nr. 9/sept.: C.P. COOMAN, *Sir Peter Maxwell Davies: The Solo organ Works (1972-1996)*; B.L. GOODLIFE, *Colleague Repertoire from the Romantic Period*.
- The Diapason** — LXXXII, 2001, Nr. 6/juni: F. RUFFATTI, *The Historical Italian Organ*; R. PEEK, *European Organs Old and New*; nr. 7/juli: A. J. BAGGIA, *In the footsteps of the young Johann Sebastian Bach*; nr. 8/aug.: P. G. PARKER, *New Perspectives on 'The Hildegard Organ Cycle'*; nr. 9/sept.: R. NOEHREN, *Enjoying Life at 90*; M. V OYEN, *Organ alive? - "The Organ in the 21st Century- Quo vadis?"*.
- The Tracker** — XLV, 2001, nr. 2: M. D. FRIESEN, *Organs and Organbuilding in North Carolina in the Eighteenth and Early Nineteenth Centuries*.

'Orgelkunst' is een driemaandelijkse orgeltijdschrift, uitgegeven door de
Vlaamse Vereniging ter Bevordering van de Orgelkunst' v.z.w.,
opgericht in 1978

XXIVste jaargang, nummer 4 - december 2001 / ISSN 0776-9350

Verantwoordelijke uitgever

Kamiel D'Hooghe (zie redactieadres)

Redactieraad

hoofdredacteur: Kamiel D'Hooghe

redacteurs: Luk Bastiaens, Dr. Bernard Huys, Wenceslaus Mertens en
Patrick Roose

Medewerkers

W. Callaert, H. De Backer, E. De Geest, R. De Vos, A. Dewitte, J. D'Hollander,
Dr. P. Dirksen, J. Eeckeloo, J.P. Felix, J. Ferrard, J. Fishell, A. Froidebise,
L. Ghielmi, G. Huybens, M. Lemmens, T. Levaux, K. Lueders, T. Malengrau,
J. Moors, P. Thomas, R. Plovie, D. Potvlieghe, H. Baeck-Schilders,
Dr. G. Spiessens, J. Van Hoolen en P. Wagenaar; *vertalingen*: L. Van der Paal

Administratie en redactieadres

Opgave van abonnementen en adreswijzigingen

Agnes Dumon, Beiaardlaan 1, B-1850 Grimbergen, tel. & fax. 02/305.69.88,
e-mail: dhooghedumon@pandora.be

Abonnement voor 2001

België: 18 € / Studenten: 10 € / Steunabonnement: 62 €

Nederland: 23 €; Overige landen: 28 €

Oude nummers/jaargangen zijn verkrijgbaar tegen gunstige voorwaarden

Inlichtingen op het redactieadres

Betalingen

- Voor België: op bankrekeningnummer 436-6204991-57:
ten name van 'Orgelkunst', Beiaardlaan 1 te B-1850 Grimbergen

- Voor Nederland: op rekeningnummer 85.80.98.474 van

Kamiel D'Hooghe met vermelding 'abonnement Orgelkunst'

- Overige landen: exclusief via overschrijving op bankrekeningnummer
436-6204991-57

Advertenties

Inlichtingen en opgave bij de hoofdredacteur op het redactieadres

Internet en e-mail

website: www.orgelkunst.be

e-mail: mail@orgelkunst.be

Voor de inhoud van de ondertekende artikels zijn alleen de auteurs verantwoordelijk.
Overname van artikels is slechts toegestaan na schriftelijk verkregen toestemming
van de hoofdredacteur.

Frontpagina

Het Helewout-orgel (1631) in de Margaretakerk te Knokke,
ets van R. Bosschaert